

बृहदारन्यकोपनिषत्

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

ॐ उषा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः । सूर्यश्चक्षुर्वातः प्राणो व्यात्तमग्निर्वैश्वानरः संवत्सर आत्माश्वस्य मेध्यस्य । द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरं पृथिवी पाजस्यं दिशः पार्श्वं अवान्तरदिशः पर्शव ऋतवोऽङ्गानि मासाश्चार्धमासाश्च पर्वाण्यहोरात्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्थीनि नभो मांसानि । ऊवध्यँ सिकताः सिन्धवो गुदा यकृच्च क्लोमानश्च पर्वता ओषधयश्च वनस्पतयश्च लोमान्युद्यन्पूर्वार्धो निम्लोचञ्जघनार्धो यद्विजृम्भते तद्विद्योतते यद्विधूनुते तत्स्तनयति यन्मेहति तद्वर्षति वागेवास्य वाक् १ अहर्वा अश्वं पुरस्तान्महिमान्वजायत तस्य पूर्वं समुद्रे योनिः रात्रिरेनं पश्चान्महिमान्वजायत तस्यापरे समुद्रे योनिरेतौ वा अश्वं महिमानावभितः संबभूवतुः । हयो भूत्वा देवानवहद्वाजी गन्धर्वानर्वासुरानश्वो मनुष्यान्समुद्र एवास्य बन्धुः समुद्रो योनिः २

इति प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् १

नैवेह किंचनाग्र आसीन्मृत्युनैवेदमावृतमासीत् । अशनाययाशनाया हि मृत्युस्तन्मनोऽकुरुतात्मन्वी स्यामिति । सोऽर्चन्नचरत्तस्यार्चत आपोऽजायन्तार्चते वै मे कमभूदिति तदेवार्कस्यार्कत्वं कँ ह वा अस्मै भवति य एवमेतदर्कस्यार्कत्वं वेद १ आपो वा अर्कस्तद्यदपाँ शर आसीत्तत्समहन्यत । सा पृथिव्यभवत्तस्यामश्राम्यत्तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य तेजो रसो निरवर्तताग्निः २ स त्रेधात्मानं व्यकुरुतादित्यं तृतीयं वायुं तृतीयँ स एष प्राणस्त्रेधा विहितः । तस्य प्राची दिक्शिरोऽसौ चासौ चेमौ । अथास्य प्रतीची दिक्पुच्छमसौ चासौ च सक्थ्यौ दक्षिणा चोदीची च पार्श्वे द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरमियमुरः स एषोऽप्सु प्रतिष्ठितो यत्र क्व चैति तदेव प्रतितिष्ठत्येवं विद्वान् ३ सोऽकामयत द्वितीयो म आत्मा जायेतेति स मनसा वाचं मिथुनँ समभवदशनाया मृत्युस्तद्यद्रेत आसीत्स संवत्सरोऽभवत् । न ह पुरा ततः संवत्सर आस तमेतावन्तं कालमबिभः । यावान्संवत्सरस्तमेतावतः कालस्य परस्तादसृजत तं

जातमभिव्याददात्स भाणकरोत्सैव वागभवत् ४ स ऐक्षत यदि वा इममभिर्मँ-
स्ये कनीयोऽन्नं करिष्य इति स तथा वाचा तेनात्मनेदं सर्वमसृजत यदिदं
किंचर्चो यजूंषि सामानि च्छन्दांसि यज्ञान्प्रजाः पशून् । स यद्यदेवासृजत
तत्तदत्तुमधियत सर्वं वा अत्तीति तददितेरदितित्वं सर्वस्यैतस्यात्ता भवति
सर्वमस्यान्नं भवति य एवमेतददितेरदितित्वं वेद ५ सोऽकामयत भूयसा यज्ञेन
भूयो यजेयेति । सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य यशो वी-
र्यमुदक्रामत् । प्राणा वै यशो वीर्यं तत्प्राणेषूत्क्रान्तेषु शरीरं श्वयितुमधियत
तस्य शरीर एव मन आसीत् ६ सोऽकामयत मेध्यं म इदं स्यादात्मन्व्यनेन
स्यामिति । ततोऽश्वः समभवद्यदश्वत्तन्मेध्यमभूदिति तदेवाश्वमेधस्याश्वमे-
धत्वम् । एष ह वा अश्वमेधं वेद य एनमेवं वेद । तमनवरुध्यैवामन्यत ।
तं संवत्सरस्य परस्तादात्मन आलभत । पशून्देवताभ्यः प्रत्यौहत् । तस्मा-
त्सर्वदेवत्यं प्रोक्षितं प्राजापत्यमालभन्ते । एष ह वा अश्वमेधो य एष तपति
तस्य संवत्सर आत्मायमग्निरर्कस्तस्येमे लोका आत्मानस्तावेतावर्काश्वमेधौ ।
सो पुनरेकैव देवता भवति मृत्युरेवाप पुनर्मृत्युं जयति नैनं मृत्युराप्नोति
मृत्युरस्यात्मा भवत्येतासां देवतानामेको भवति ७

इति प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् २

द्वया ह प्राजापत्या देवाश्वासुराश्च । ततः कानीयसा एव देवा ज्यायसा
असुरास्त एषु लोकेष्वस्पर्धन्त ते ह देवा ऊचुर्हन्तासुरान्यज्ञ उद्गीथेनात्ययामेति
१ ते ह वाचमूछुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो वागुदगायत् । यो वाचि
भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत्कल्याणं वदति तदात्मने । ते विदुरनेन वै न
उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविध्यन्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रति-
रूपं वदति स एव स पाप्मा २ अथ ह प्राणमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यः
प्राण उदगायद्यः प्राणे भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत्कल्याणं जिघ्रति तदात्मने ।
ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविध्यन्स यः स पप्मा
यदेवेदमप्रतिरूपं जिघ्रति स एव स पाप्मा ३ अथ ह चक्षुरुचुस्त्वं न उद्गायेति
तथेति तेभ्यश्चक्षुरुदगायत् । यश्चक्षुषि भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत्कल्याणं
पश्यति तदात्मने । ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य
पाप्मनाविध्यन्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं पश्यति स एव स पाप्मा ४
अथ ह श्रोत्रमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यः श्रोत्रमुदगायद्यः श्रोत्रे भोगस्तं

देवेभ्य आगायद्यत्कल्याणं शृणोति तदात्मने । ते विदुरनेन वै न उद्गात्रा-
त्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविध्यन्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं शृणोति
स एव स पाप्मा ५ अथ ह मन ऊचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो मन
उदगायद्यो मनसि भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत्कल्याणं संकल्पयति तदात्मने
। ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविध्यन्स यः स
पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं संकल्पयति स एव स पाप्मैवमु खल्वेता देवताः
पाप्मभिरुपासृजन्नेवमेनाः पाप्मनाविध्यन् ६ अथ हेममासन्यं प्राणमूचुस्त्वं न
उद्गायेति तथेति तेभ्य एष प्राण उदगायत्ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति
तमभिद्रुत्य पाप्मनाविव्यत्सन्स यथाश्मानमृत्वा लोष्टो विध्वंसैतैर्वै ह वै विध्वं
समाना विष्वञ्चो विनेशुस्ततो देवा अभवन्परासुरा भवत्यात्मना परास्य
द्विषन्भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ७ ते होचुः क्व नु सोऽभूद्यो न
इत्थमसक्तेत्ययमास्येऽन्तरिति सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानाँ हि रसः ८ सा वा
एषा देवता दूर्नाम दूरं ह्यस्या मृत्युर्दूरं ह वा अस्मान्मृत्युर्भवति य एवं वेद ९
सा वा एषा देवतैतासां देवतानां पाप्मानं मृत्युमपहत्य यत्रासां
दिशामन्तस्तद्गमयांचकार तदासां पाप्मनो विन्यदधात्तस्मान्न जनमियान्ना-
न्तमियान्नेत्पाप्मानं मृत्युमन्ववायानीति १० सा वा एषा देवतैतासां देवतानां
पाप्मानं मृत्युमपहत्याथैना मृत्युमत्यवहत् ११ स वै वाचमेव प्रथभामत्य-
वहत्सा यदा मृत्युमत्यमुच्यत सोऽग्निरभवत्सोऽयमग्निः परेण मृत्युमतिक्रान्तो
दीप्यते १२ अथ प्राणमत्यवहत्स यदा मृत्युमत्यमुच्यत स वायुरभवत्सोऽयं
वायुः परेण मृत्युमतिक्रान्तः पवते १३ अथ चक्षुरत्यवहत्तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत
स आदित्योऽभवत्सोऽसावादित्यः परेण मृत्युमतिक्रान्तस्तपति १४ अथ
श्रोत्रमत्यवहत्तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत ता दिशोऽभवस्ता इमा दिशः परेण
मृत्युमतिक्रान्ताः १५ अथ मनोऽत्यवहत्तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत स चन्द्रमा
अभवत्सोऽसौ चन्द्रः परेण मृत्युमतिक्रान्तो भात्येवं ह वा एनमेषा देवता
मृत्युमतिवहति य एवं वेद १६ अथात्मनेऽन्नाद्यमागायद्यद्धि किंचान्न-
मद्यतेऽनेनैव तदद्यत इह प्रतितिष्ठति १७ ते देवा अब्रुवन्नेतावद्वा इदं सर्वं
यदन्नं तदात्मन आगासीरनु नोऽस्मिन्नन्न आभजस्वेति ते वै माभिसंविशतेति
तथेति तं समन्तं परिणयविशन्त । तस्माद्यदनेनान्नमत्ति तेनैतास्तृप्यन्त्येवं ह
वा एनं स्वा अभिसंविशन्ति भर्ता स्वानाँ श्रेष्ठः पुर एता भवत्यन्नादोऽधिपतिर्य
एवं वेद य उ हैवंविदं स्वेषु प्रति प्रतिर्बुभूषति न हैवालं भार्येभ्यो भवत्यथ य

एवैतमनुभवति यो वैतमनु भार्यान्बुभूर्षति स हैवालं भार्येभ्यो भवति १८
 सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानाँ हि रसः प्राणो वा अङ्गानाँ रसः प्राणो हि वा अङ्गानाँ
 रसस्तस्माद्यस्मात्कस्माच्चाङ्गात्प्राण उत्क्रामति तदेव तच्छुष्यत्येष हि वा
 अङ्गानाँ रसः १९ एष उ एव बृहस्पतिर्वाग्वै बृहती तस्या एष पतिस्तस्मादु
 बृहस्पतिः २० एष उ एव ब्रह्मणस्पतिर्वाग्वै ब्रह्म तस्या एष पतिस्तस्मादु
 ब्रह्मणस्पतिः २१ एष उ एव साम वाग्वै सामैष सा चामश्चेति तत्साम्नः
 सामत्वम् । यद्वेव समः प्लुषिणा समो मशकेन समो नागेन सम एभिस्त्रि-
 भिलोकैः समोऽनेन सर्वेण तस्माद्वेव सामाश्नुते साम्नः सायुज्यं सलोकतां य
 एवमेतत्साम वेद २२ एष उ वा उद्गीथः प्राणो वा उत्प्राणेन हीदँ सर्वसुत्तब्धं
 वागेव गीथोच्च गीथा चेति स उद्गीथः २३ तद्धापि ब्रह्मदत्तश्चैकितानेयो राजानं
 भक्षयन्नुवाचायं त्वस्य राजा मूर्धानं विपातयताद्यदितोऽयास्य आङ्गिरसो-
 ऽन्येनोदगायदिति वाचा च ह्येव स प्राणेन चोदगायदिति २४ तस्य हैतस्य
 साम्नो यः स्वं वेद भवति हास्य स्वं तस्य वै स्वर एव स्वं तस्मादात्विज्यं
 करिष्यन्वाचि स्वरमिच्छेत तथा वाचा स्वरसंपन्नयात्विज्यं कुर्यात्तस्माद्यज्ञे
 स्वरवन्तं दिदृक्षन्त एव । अथो यस्य स्वं भवति भवति हास्य स्वं य
 एवमेतत्साम्नः स्वं वेद २५ तस्य हैतस्य साम्नो यः सुवर्णं वेद भवति हास्य
 सुवर्णं तस्य वै स्वर एव सुवर्णं भवति हास्य सुवर्णं य एवमेतत्साम्नः सुवर्णवेद
 २६ तस्य हैतस्य साम्नो यः प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठति तस्य वै वागेव प्रतिष्ठा
 वाचि हि खल्वेष एत्प्राणः प्रतिष्ठितो गीयतेऽन्न इत्यु हैक आहुः २७ अथातः
 पवमानानामेवाभ्यारोहः स वै खलु प्रस्तोता साम प्रस्तौति स यत्र
 प्रस्तुयात्तदेतानि जपेत् । असतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमय मृत्यो-
 र्मामृतं गमयेति स यदाहासतो मा सद्गमयेति मृत्युर्वा असत्सदमृतं मृत्यो-
 र्मामृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह तमसो मा ज्योतिर्गमयेति मृत्युर्वै तमो
 ज्योतिरमृतं मृत्योर्मामृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह मृत्योर्मामृतं गमयेति
 नात्र तिरोहितमिवास्ति । अथ यानीतराणि स्तोत्राणि तेष्वात्मनेऽन्नाद्यमागा-
 येत्तस्मादु तेषु वरं वृणीत यं कामं कामयेत तँ स एष एवं विदुद्गातात्मने वा
 यजमानाय वा यं कामं कामयते तमागायति तद्धैतल्लोकजिदेव न हैवा-
 लोक्यताया आशास्ति य एवमेतत्साम वेद २८

इति प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ३

आत्मैवेदमग्र आसीत्पुरुषविधः सोऽनुवीक्ष्य नान्यदात्मनोऽपश्यत्सोऽहम-
स्मीत्यग्रे व्याहरत्ततोऽहंनामाभवत्तस्मादप्येतर्ह्यामन्त्रितोऽहमयमित्येवाग्र उ-
क्त्वाथान्यन्नाम प्रब्रूते यदस्य भवति स यत्पूर्वोऽस्मात्सर्वस्मात्सर्वान्पाप्मन
औषत्तस्मात्पुरुष औषति ह वै स तं योऽस्मात्पूर्वो बुभूषति य एवं वेद १
सोऽबिभेत्तस्मादेकाकी बिभेति स हायमीक्षां चक्रे यन्मदन्यन्नास्ति कस्मान्नु
बिभेमीति तत एवास्य भयं वीयाय कस्माद्ध्यभेष्यद्द्वितीयाद्वै भयं भवति २
स वै नैव रेमे तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत् । सहैतावानास यथा
स्त्रीपुमाँसौ संपरिष्वक्तौ स इममेवात्मानं द्वेधापातयत्ततः पतिश्च पत्नी चाभवतां
तस्मादिदमर्धबृगलमिव स्व इति ह स्माह याज्ञवल्क्यस्तस्मादयमाकाशः
स्त्रिया पूर्यत एव ताँ समभवत्ततो मनुष्या अजायन्त ३ सा हेयमीक्षां चक्रे
कथं नु मात्मन एव जनयित्वा संभवति हन्त तिरोऽसानीति सा गौरभवदृषभ
इतरस्ताँ समेवाभवत्ततो गावोऽजायन्त वडवेतराभवदश्ववृष इतरो गर्दभीतरा
गर्दभ इतरस्ताँ समेवाभवत्तत एकशफमजायताजेतराभवद्वस्त इतरोऽविरितरा
मेष इतरस्ताँ समेवाभवत्ततोऽजावयोऽजायन्तैवमेव यदिदं किंच मिथुनमा
पिपीलिकाभ्यस्तत्सर्वमसृजत ४ सोऽवेदहं वाव सृष्टिरस्म्यहँ हीदँ
सर्वमसृक्षीति ततः सृष्टिरभवत्सृष्ट्याँ हास्यैतस्यां भवति य एवं वेद ५
अथेत्यभ्यमन्थत्स मुखाच्च योनेर्हस्ताभ्यां चाग्निमसृजत तस्मादेतदुभयमलो-
मकमन्तरतोऽलोमका हि योनिरन्तरतः । तद्यदिदमाहुरमुं यजामुं यजेत्येकैकं
देवमेतस्यैव सा विसृष्टिरेष उ ह्येव सर्वे देवाः । अथ यत्किंचेदमार्द्रं तद्रेत-
सोऽसृजत तदु सोम एतावद्वा इदँ सर्वमन्नं चैवान्नादश्च सोम एवान्नमग्निरन्नादः
सैषा ब्रह्मणोऽतिसृष्टिर्यच्छ्रेयसो देवानसृजताथ यन्मर्त्यः सन्नमृतानसृजत
तस्मादतिसृष्टिरतिसृष्ट्याँ हास्यैतस्यां भवति य एवं वेद ६ तद्धेदं तर्ह्यव्या-
कृतमासीत्तन्नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियतासौ नामायमिदँ रूप इति तदिदम-
प्येतर्हि नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियतेऽसौनामायमिदँरूप इति स एष इह प्रविष्टः
। आ नखाग्रेभ्यो यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः स्याद्विश्वंभरो वा विश्वंभरकुलाये
तं न पश्यन्ति । अकृत्स्नो हि सः प्राणनेव प्राणो नाम भवति । वदन्वाक्
पश्यँश्चक्षुः शृण्वन्श्रोत्रं मन्वानो मनस्तान्यस्यैतानि कर्मनामान्येव । स योऽत
एकैकमुपास्ते न स वेदाकृत्स्नो ह्येषोऽत एकैकेन भवत्यात्मेत्येवोपासीतात्र ह्येते
सर्व एकं भवन्ति । तदेतत्पदनीयमस्य सर्वस्य यदयमात्मानेन ह्येतत्सर्वं वेद
। यथा ह वै पदेनानुविन्देदेवं कीर्तिँ श्लोकं विन्दते य एवं वेद ७ तदेतत्प्रेयः

पुत्रात्प्रेयो वित्तात्प्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादन्तरतरं यदयमात्मा । स योऽन्यमात्म-
 नः प्रियं ब्रुवाणं ब्रूयात् प्रियं रोत्स्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यादात्मानमेव
 प्रियमुपासीत स य आत्मानमेव प्रियमुपास्ते न हास्य प्रियं प्रमायुकं भवति ८
 तदाहुर्यब्रह्मविद्यया सर्वं भविष्यन्तो मनुष्या मन्यन्ते किमु तद्ब्रह्मावेद्यस्मा-
 त्तत्सर्वमभवदिति ९ ब्रह्म वा इदमग्र आसीत्तदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मीति
 । तस्मात्तत्सर्वमभवत्तद्यो यो देवानां प्रत्यबुध्यत स एव तदभवत्तथर्षीणां तथा
 मनुष्याणां तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वाग्मदेवः प्रतिपेदेऽहं मनुरभवं सूर्यश्चेति । तदिद-
 मप्येतर्हि य एवं वेदाहं ब्रह्मास्मीति स इदं सर्वं भवति तस्य ह न देवाश्चनाभूत्या
 ईशते । आत्मा ह्येषाँ स भवत्यथ योऽन्यां देवतामुपास्तेऽन्योऽसाव-
 न्योऽहमस्मीति न स वेद यथा पशुरेवं स देवानाम् । यथा ह वै बहवःपशवो
 मनुष्यं भुञ्ज्युरेवमेकैकः पुरुषो देवान्भुनक्त्येकस्मिन्नेव पशावादीयमानेऽप्रियं
 भवति किमु बहुषु तस्मादेषां तन्न प्रियं यदेतन्मनुष्या विद्युः १० ब्रह्म वा इद-
 मग्र आसीदेकमेव तदेकं सन्न व्यभवत् । तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजत क्षत्रं यान्ये-
 तानि देवत्रा क्षत्राणीन्द्रो वरुणः सोमो रुद्रः पर्जन्यो यमो मृत्युरीशान इति ।
 तस्मात्क्षत्रात्परं नास्ति तस्माद्ब्राह्मणः क्षत्रियमधस्तादुपास्ते राजसूये क्षत्र एव
 तद्यशो दधाति सैषा क्षत्रस्य योनिर्यद्ब्रह्म । तस्माद्यद्यपि राजा परमतां गच्छति
 ब्रह्मैवान्तत उपनिश्रयति स्वां योनिं य उ एनं हिनस्ति स्वाँ स योनिमृच्छति
 स पापीयान् भवति यथा श्रेयाँसँ हिँसित्वा ११ स नैव व्यभवत्स विशमसृजत
 यान्येतानि देवजातानि गणश आख्यायन्ते वसवो रुद्रा आदित्या विश्वेदेवा
 मरुत इति १२ स नैव व्यभवत्स शौद्रं वर्णमसृजत पूषणमियं वै पूषेयँ हीदँ
 सर्वं पुष्यति यदिदं किंच १३ स नैव व्यभवत्तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजत धर्मं तदेत-
 त्क्षत्रस्य क्षत्रं यद्धर्मस्तस्माद्धर्मात्परं नास्त्यथो अबलीयान्बलीयाँसमाशँसते
 धर्मेण यथा राज्ञैवं यो वै स धर्मः सत्यं वै तत्तस्मात्सत्यं वदन्तमाहुर्धर्मं वदतीति
 धर्मं वा वदन्तँ सत्यं वदतीत्येतद्धयेवैतदुभयं भवति १४ तदेतद्ब्रह्म क्षत्रं विट्
 शूद्रस्तदग्निनैव देवेषु ब्रह्माभवद्ब्राह्मणो मनुष्येषु क्षत्रियेण क्षत्रियो वैश्येन
 वैश्यः शूद्रेण शूद्रस्तस्मादग्रावेव देवेषु लोकमिच्छन्ते ब्राह्मणे मनुष्येष्वेताभ्याँ
 हि रूपाभ्याँ ब्रह्माभवत् । अथ यो ह वा अस्माल्लोकात्स्वं लोकमदृष्ट्वा प्रैति
 स एनमविदितो न भुनक्ति यथा वेदो वाननूक्तोऽन्यद्वा कर्माकृतं यदिह वा
 अप्यनेवंविन्महत्पुण्यं कर्म करोति तद्वास्यान्ततः क्षीयत एवात्मानमेव
 लोकमुपासीत स य आत्मानमेव लोकमुपास्ते न हास्य कर्म क्षीयते ।

अस्माद्ध्येवात्मनो यद्यत्कामयते तत्तत्सृजते १५ अथो अयं वा आत्मा सर्वेषां भूतानां लोकः स यज्जुहोति यद्यजते तेन देवानां लोकोऽथ यदनुब्रूते तेन ऋषीणामथ यत्पितृभ्यो निपृणाति यत्प्रजामिच्छते तेन पितृणामथ यन्मनुष्या-
न्वासयते यदेभ्योऽशनं ददाति तेन मनुष्याणामथ यत्पशुभ्यस्तृणोदकं विन्दति तेन पशूनां यदस्य गृहेषु श्वापदावयाँस्या पिपीलिकाभ्य उपजीवन्ति तेन तेषां लोको यथा ह वै स्वाय लोकायारिष्टिमिच्छेदेवं हैवंविदे सर्वाणि भूता-
न्यरिष्टमिच्छन्ति तद्वा एतद्विदितं मीमाँसितम् १६ आत्मैवेदमग्र आसीदेक एव सोऽकामयत जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेत्येतावान्वै कामो नेच्छँश्चनातो भूयो विन्देत्तस्मादप्येतर्ह्येकाकी काम-
यते जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेति स यावदप्येतेषामेकैकं न प्राप्नोत्यकृत्स्न एव तावन्मन्यते तस्यो कृत्स्नता मन एवास्यात्मा वाग्जाया प्राणः प्रजा चक्षुर्मानुषं वित्तं चक्षुषा हि तद्विन्दते श्रोत्रं दैवं श्रोत्रेण हि तच्छृणोत्यात्मैवास्य कर्मात्मना हि कर्म करोति स एष पाङ्को यज्ञः पाङ्कः पशुः पाङ्कः पुरुषः पाङ्कमिदं सर्वं यदिदं किञ्च तदिदं सर्वमाप्नोति य एवं वेद १७

इति प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम्

यत्सप्तान्नानि मेधया तपसाजनयत्पिता
एकमस्य साधारणं द्वे देवानभाजयत्

त्रीण्यात्मनेऽकुरुत पशुभ्य एकं प्रायच्छत्
तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च न ।

कस्मात्तानि न क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदा ।
यो वैतामक्षितिं वेद सोऽन्नमत्ति प्रतीकेन ।
स देवानपिगच्छति स ऊर्जमुपजीवति

इति श्लोकाः १ यत्सप्तान्नानि मेधया तपसाजनयत्पितेति मेधया हि तप-
साजनयत्पितैकमस्य साधारणमितीदमेवास्य तत्साधारणमन्नं यदिदमद्यते ।
स य एतदुपास्ते न स पाप्मनो व्यावर्तते मिश्रं ह्येतत् । द्वे देवानभाजयदि-

ति हुतं च प्रहुतं च तस्माद्देवेभ्यो जुहति च प्र च जुहत्यथो
 आहुर्दर्शपूर्णमासाविति । तस्मान्नेष्टियाजुकः स्यात् । पशुभ्य एकं
 प्रायच्छदिति तत्पयः । पयो ह्येवाग्रे मनुष्याश्च पशवश्चोपजीवन्ति तस्मात्कुमारं
 जातं घृतं वै वाग्रे प्रतिलेहयन्ति स्तनं वानुधापयन्त्यथ वत्सं जातमाहुरतृणाद
 इति । तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च नेति पयसि हीदँ सर्वं प्रतिष्ठितं
 यच्च प्राणिति यच्च न । तद्यदिदमाहुः संवत्सरं पयसा जुहदप पुनर्मृत्युं जयतीति
 न तथा विद्याद्यदहरेव जुहोति तदहः पुनर्मृत्युमपजयत्येवं विद्वान्सर्वं हि
 देवेभ्योऽन्नाद्यं प्रयच्छति । कस्मात्तानि न क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदेति पुरुषो
 वा अक्षितिः स हीदमन्नं पुनः पुनर्जनयते । यो वैतामक्षितिं वेदेति पुरुषो वा
 अक्षितिः स हीदमन्नं धिया धिया जनयते । कर्मभिर्यद्वैतन्न कुर्यात्क्षीयेत ह
 सोऽन्नमत्ति प्रतीकेनेति मुखं प्रतीकं मुखेनेत्येतत्स देवानपिगच्छति स ऊर्जमुप-
 जीवतीतिप्रशंसा २ त्रीण्यात्मनेऽकुरुतेति मनो वाचं प्राणं तान्यात्मनेऽकुरु-
 तान्यत्रमना अभूवं नादर्शमन्यत्रमना अभूवं नाश्रौषमिति मनसा ह्येव पश्यति
 मनसा शृणोति । कामः संकल्पो विचिकित्सा श्रद्धाश्रद्धा धृतिरधृतिर्हीर्धी-
 र्भीरित्येतत्सर्वं मन एव तस्मादपि पृष्ठत उपस्पृष्टो मनसा विजानाति यः कश्च
 शब्दो वागेव सैषा ह्यन्तमायत्तैषा हि न प्राणोऽपानो व्यान उदानः समानोऽन
 इत्येतत्सर्वं प्राण एवैतन्मयो वा अयमात्मा वाङ्मयो मनोमयः प्राणमयः ३ त्रयो
 लोका एत एव वागेवायं लोको मनोऽन्तरिक्षलोकः प्राणोऽसौ लोकः ४ त्रयो
 वेदा एत एव वागेवर्ग्वेदो मनो यजुर्वेदः प्राणःसामवेदः ५ देवाः पितरो
 मनुष्या एत एव वागेव देवा मनः पितरः प्राणो मनुष्याः ६ पिता माता प्रजैत
 एव मन एव पिता वाङ्माताप्राणः प्रजा ७ विज्ञातं विजिज्ञास्यमविज्ञातमेत
 एव यत्किंच विज्ञातं वाचस्तद्रूपं वाग्धि विज्ञाता वागेनं तद्भूत्वावति ८
 यत्किंच विजिज्ञास्यं मनसस्तद्रूपं मनो हि विजिज्ञास्यं मन एनं तद्भूत्वावति
 ९ यत्किंचाविज्ञातं प्राणस्य तद्रूपं प्राणो ह्यविज्ञातः प्राण एनं तद्भूत्वावति १०
 तस्यै वाचः पृथिवी शतीरं ज्योतीरूपमयमग्निस्तद्यावत्येव वाक्तावती पृथि-
 वी तावानयमग्निः ११ अथैतस्य मनसो द्यौः शरीरं ज्योतीरूपमसावादित्यस्त-
 द्यावदेव मनस्तावती द्यौस्तावानसावादित्यस्तौ मिथुनं समैतां ततः प्राणो-
 जायत स इन्द्रः स एषोऽसपत्नो द्वितीयो वै सपत्नो नास्य सपत्नो भवति य एवं
 वेद १२ अथैतस्य प्राणस्यापः शरीरं ज्योतीरूपमसौ चन्द्रस्तद्यावानेव प्राण-
 स्तावत्य आपस्तावानसौ चन्द्रस्त एते सर्व एव समाः सर्वेऽनन्ताः स यो

हैतानन्तवत उपास्तेऽन्तवन्तं स लोकं जयत्यथ यो हैताननन्तानुपास्तेऽनन्तं स लोकं जयति १३ स एष संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलस्तस्य रात्रय एव पञ्चदश कला ध्रुवैवास्य षोडशी कला स रात्रिभिरेवा च पूर्यतेऽप च क्षीयते सोऽमावास्यां रात्रिमेतया षोडश्या कलया सर्वमिदं प्राणभृदनुप्रविश्य ततः प्रातर्जायते तस्मादेतां रात्रिं प्राणभृतः प्राणं न विच्छिन्द्यादपि कृकलासस्यैतस्या एव देवताया अपचित्यै १४ यो वै स संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलोऽयमेव स योऽयमेवंवित्पुरुषस्तस्य वित्तमेव पञ्चदश कला आत्मैवास्य षोडशी कला स वित्तेनैवा च पूर्यतेऽप च क्षीयते तदेतन्नभ्यं यदयमात्मा प्रधिर्वित्तं तस्माद्यद्यपि सर्वज्यानिं जीयत आत्मना चेज्जीवति प्रधिनागादित्येवाहुः १५ अथ त्रयो वाव लोका मनुष्यलोकः पितृलोको देवलोक इति सोऽयं मनुष्यलोकः पुत्रेणैव जय्यो नान्येन कर्मणाकर्मणा पितृलोको विद्यया देवलोको देवलोको वै लोकानां श्रेष्ठस्तस्माद्विद्यां प्रशंसन्ति १६ अथातः संप्रतिर्यदा प्रैष्यन्मन्यतेऽथ पुत्रमाह त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं लोक इति स पुत्रः प्रत्याहाहं ब्रह्माहं यज्ञोऽहं लोक इति यद्वै किंचानूक्तं तस्य सर्वस्य ब्रह्मेत्येकता । ये वै के च यज्ञास्तेषां सर्वेषां यज्ञ इत्येकता ये वै के च लोकास्तेषां सर्वेषां लोक इत्येकतैतावद्वा इदं सर्वमेतन्मा सर्वं सन्नयमितोऽभुनजदिति तस्मात्पुत्रमनुशिष्टं लोक्यमाहुस्तस्मादेनमनुशासति स यदैवंविदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैभिरेव प्राणैः सह पुत्रमाविशति । स यद्यनेन किंचिददक्षयाकृतं भवति तस्मादेनं सर्वस्मात्पुत्रो मुञ्चति तस्मात्पुत्रो नाम स पुत्रेणैवास्मिँल्लोके प्रतितिष्ठत्यथैनमेते देवाः प्राणा अमृता आविशन्ति १७ पृथिव्यै चैनमग्रेश्च दैवी वागाविशति सा वै दैवी वाग्यया यद्यदेव वदति तत्तद्भवति १८ दिवश्चैनमादित्याच्च दैवं मन आविशति तद्वै दैवं मनो येनानन्देव भवत्यथो न शोचति १९ अद्भ्यश्चैनं चन्द्रमसश्च दैवः प्राण आविशति स वै दैवः प्राणो यः संचरँश्चासंचरँश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति स एवंवित्सर्वेषां भूतानामात्मा भवति यथैषा देवतैवं स यथैतां देवतां सर्वाणि भूतान्यवन्त्येवं हैवंविदं सर्वाणि भूतान्यवन्ति । यदु किंचेमाः प्रजाः शोचन्त्यमैवासां तद्भवति पुण्यमेवामुं गच्छति न ह वै देवान् पापं गच्छति २० अथातो ब्रतमीमांसा प्रजापतिर्ह कर्माणि ससृजे तानि सृष्टान्यन्योन्येनास्पर्धन्त वदिष्याम्येवाहमिति वाग्दध्रे द्रक्ष्याम्यहमिति चक्षुः श्रोष्याम्यहमिति श्रोत्रमेवमन्यानि कर्माणि यथाकर्म तानि मृत्युः श्रमो भूत्वोपयेमेतान्याप्रोक्ता न्याप्त्वा मृत्युरवारुद्ध तस्माच्छ्राम्यत्येव वाक् श्राम्यति

चक्षुः श्राम्यति श्रोत्रमथेममेव नाप्रोद्योऽयं मध्यमः प्राणस्तानि ज्ञातुं दधिरे ।
 अयं वै नः श्रेष्ठो यः संचरँश्चासंचरँश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति हन्तास्यैव सर्वे
 रूपमसामेति त एतस्यैव सर्वे रूपमभवँस्तस्मादेत एतेनाख्यायन्ते प्राणा इति
 तेन ह वाव तत्कुलमाचक्षते यस्मिन्कुले भवति य एवं वेद य उ हैवंविदा
 स्पर्धतेऽनुशुष्यत्यनुशुष्य हैवान्ततो म्रियत इत्यध्यात्मम् २१ अथाधिदैवतं
 ज्वलिष्याम्येवाहमित्यग्निर्दध्रे तप्स्याम्यहमित्यादित्यो भास्याम्यहमिति चन्द्र-
 मा एवमन्या देवता यथादैवतं स यथैषां प्राणानां मध्यमः प्राण एवमेतासां
 देवतानां वायुर्निम्लोचन्ति ह्यन्या देवता न वायुः सैषानस्तमिता देवता यद्वायुः
 २२ अथैष श्लोको भवति यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छतीति प्राणाद्वा एष
 उदेति प्राणेऽस्तमेति तं देवाश्चक्रिरे धर्मँ स एवाद्य स उ श्व इति यद्वा
 एतेऽमुर्ह्यधियन्त तदेवाप्यद्य कुर्वन्ति । तस्मादेकमेव व्रतं चरेत्प्राणयाञ्चैवा-
 पान्याच्च नेन्मा पाप्मा मृत्युराप्रावदिति यद्यु चरेत्समापिपयिषेत्तेनो एतस्यै
 देवतायै सायुज्यँ सलोकतां जयति २३

इति प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ५

त्रयं वा इदं नाम रूपं कर्म तेषां नाम्नां वागित्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि
 नामान्युत्तिष्ठन्ति । एतदेषाँ सामैतद्धि सर्वैर्नामभिः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्धि स-
 र्वाणि नामानि बिभर्ति १ अथ रूपाणां चक्षुरित्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि
 रूपाण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषाँ सामैतद्धि सर्वै रूपाः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि
 रूपाणि बिभर्ति २ अथ कर्मणामात्मेत्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि कर्माण्यु-
 त्तिष्ठन्त्येतदेषाँ सामैतद्धि सर्वैः कर्मभिः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि कर्माणि
 बिभर्ति तदेतत्त्रयँ सदेकमयमात्मात्मो एकः सन्नेतत्त्रयं तदेतदमृतँ सत्येन च्छन्नं
 प्राणो वा अमृतं नामरूपे सत्यं ताभ्यामयं प्राणश्छन्नः ३

इति प्रथमाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ६

इति प्रथमोऽध्यायः १

द्वितीयोऽध्यायः २

ॐ दृप्तबालाकिर्हानूचानो गार्ग्य आस स होवाचाजातशत्रुं काश्यं ब्रह्म १

ते ब्रवाणीति स होवाचाजातशत्रुः सहस्रमेतस्यां बाचि दद्यो जनको जनक

इति चै जना धावन्तीति १ स होवाच गाग्यो य एवासावादित्ये पुरुष एतमेवाहं
 ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा अतिष्टाः सर्वेषां
 भूतानां मूर्धा राजेति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्तेऽतिष्टाः सर्वेषां
 भूतानां मूर्धा राजा भवति २ स होवाच गाग्यो य एवासौ चन्द्रे पुरुष एतमेवाहं
 ब्रह्मोपास इति सहोवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा बृहन्पाण्डरवासाः
 सोमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्तेऽहरहर्ह सुतः प्रसुतो
 भवति नास्यान्नं क्षीयते ३ सहोवाच गाग्यो य एवासौ विद्युति पुरुष एतमेवाहं
 ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टास्तेजस्वीति वा अह-
 मेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते तेजस्वी ह भवति तेजस्विनी हास्य प्रजा
 भवति ४ सहोवाच गाग्यो य एवायमाकाशे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति
 स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टाः पूर्णमप्रवर्तीति वा अहमेतमुपास इति
 स य एतमेवमुपास्ते पूर्यते प्रजया पशुभिर्नास्यास्माल्लोकात्प्रजोद्वर्तते ५ स
 होवाच गाग्यो य एवायं वायौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवा-
 चाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा इन्द्रो वैकुण्ठोऽपराजिता सेनेति वा अहमे-
 तमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते जिष्णुर्हापराजिष्णुर्भवत्यन्यतस्त्यजायी ६
 स होवाच गाग्यो य एवायमग्नौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचा-
 जातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा विषासहिरिति वा अहमेतमुपास इति स य
 एतमेवमुपास्ते विषासहिर्ह भवति विषासहिर्हास्य प्रजा भवति ७ स होवाच
 गाग्यो य एवायमप्सु पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा
 मैतस्मिन्संवदिष्टाः प्रतिरूप इति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते
 प्रतिरूपं हैवैनमुपगच्छति नाप्रतिरूपमथो प्रतिरूपोऽस्माज्जायते ८ स होवाच
 गाग्यो य एवायमादर्शे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा
 मैतस्मिन्संवदिष्टा जोचिष्णुरिति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते
 रोचिष्णुर्ह भवति रोचिष्णुर्हास्य प्रजा भवत्यथो यैः संनिगच्छति सर्वांस्ता-
 नतिरोचते ९ स होवाच गाग्यो य एवायं यन्तं पश्चाच्छब्दोऽनूदेत्येतमेवाहं
 ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा असुरिति वा अहमे-
 तमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते सर्वं हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं पुरा
 कालात्प्राणो जहाति १० स होवाच गाग्यो य एवायं दिक्षु पुरुष एतमेवाहं
 ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा द्वितीयोऽनपग इति
 वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते द्वितीयवान्ह भवति नास्माद्गण-

शिछद्यते ११ स होवाच गार्ग्यो य एवायं छायामयः पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास
इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा मृत्युरिति वा अहमेतमुपास इति
स य एतमेवमुपास्ते सर्वं हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं पुरा काला-
न्मृत्युरागच्छति १२ स होवाच गार्ग्यो य एवायमात्मनि पुरुष एतमेवाहं
ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा आत्मन्वीति वा
अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्त आत्मन्वी ह भवत्यात्मन्विनी हास्य
प्रजाभवति स ह तूष्णीमास गार्ग्यः १३ स होवाचाजातशत्रुरेतावनू ३ इत्येता-
वद्धीति नैतावता विदितं भवतीति स होवाच गार्ग्य उप त्वा यानीति १४
स होवाचाजातशत्रुः प्रतिलोमं चैतद्यद्ब्रह्मणः क्षत्रियमुपेयाद्ब्रह्म मे वक्ष्यतीति
व्येव त्वा ज्ञपयिष्यामीति तं पाणावादायोत्तस्थौ तौ ह पुरुषं सुप्तमाजग्म-
तुस्तमेतैर्नामभिरामन्त्रयांचक्रे बृहन्पाण्डरवासः सोम राजन्निति स नोत्तस्थौतं
पाणिना पेषं बोधयांचकार स होत्तस्थौ १५ स होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एत-
त्सुप्तोऽभूद्य एष विज्ञानमयः पुरुषः क्वैष तदाभूत्कुत एतदागादितितदु ह न मेने
गार्ग्यः १६ स होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतत्सुप्तोऽभूद्य एष विज्ञानमयः पुरुष-
स्तदेषां प्राणानां विज्ञानेन विज्ञानमादाय य एषोऽन्तर्हृदय आकाश-
स्तस्मिञ्छेते तानि यदा गृह्णात्यथ हैतत्पुरुषः स्वपिति नामतद्गृहीत एव प्राणो
भवति गृहीता वाग्गृहीतं चक्षुर्गृहीतं श्रोत्रं गृहीतं मनः १७ स यत्रैतत्स्वप्रचया
चरति ते हास्य लोकास्तदुतेव महाराजो भवत्युतेव महाब्राह्मण उतेवोच्चावचं
निगच्छति स यथा महाराजो जानपदान्गृहीत्वा स्वे जनपदे यथाकामं
परिवर्तेतैवमेवैष एतत्प्राणान्गृहीत्वा स्वेशरीरे यथाकामं परिवर्तते १८ अथ
यदा सुषुप्तो भवति यदा न कस्यचन चेद हिता नाम नाड्यो द्वासप्ततिः
सहस्राणि हृदयात्पुरीततमभिप्रतिष्ठन्ते ताभिः प्रत्यवसृष्य पुरीतति शेते स यथा
कुमारो वा महाराजो वा महाब्राह्मणो वातिघ्नीमानन्दस्य गत्वा शयीतैवमेवैष
एतच्छेते १९ स यथोर्णनाभिस्तन्तुनोच्चरेद्यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिङ्गा व्युच्चर-
न्त्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि
व्युच्चरन्ति तस्योपनिषत्सत्यस्यसत्यमिति प्राणा वै सत्यं तेषामेष सत्यम् २०
इति द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् १

यो ह वै शिशुं साधानं सप्रत्याधानं सस्थूणं सदामं वेद सप्त हद्विषतो
भ्रातृव्यानवरुणद्धि । अयं वाव शिशुर्योऽयं मध्यमः प्राणस्तस्येदमेवाधानमिदं

प्रत्याधानं प्राणः स्थूणां दाम १ तमेताः सप्ताक्षितय उपतिष्ठन्ते तद्या इमा
 अक्षन्लोहिन्यो राजयस्ताभिरेनं रुद्रोऽन्वायतोऽथ या अक्षन्नापस्ताभिः पर्जन्यो
 या कनीनका तथादित्यो यत्कृष्णं तेनाग्निर्यच्छुक्लं तेनेन्द्रोऽधरयैनं वर्तन्या
 पृथिव्यन्वायत्ता द्यौरुत्तरया नास्यान्नं क्षीयते य एवं वेद २ तदेष श्लोको भवति
 । अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुधस्तस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपम् । तस्यासत
 ऋषयः सप्त तीरे वागष्टमी ब्रह्मणा संविदानेति । अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध
 इतीदं तच्छिर एष ह्यर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुधस्तस्मिन्यशो निहितं विश्वरूप-
 मिति प्राणा वै यशो विश्वरूपं प्राणानेतदाह तस्यासत ऋषयः सप्त तीर इति
 प्राणा वा ऋषयः प्राणानेतदाह वागष्टमी ब्रह्मणा संविदानेति वाग्ध्यष्टमी
 ब्रह्मणा संवित्ते ३ इमावेव गोतमभरद्वाजावयमेवगोतमोऽयं भरद्वाज इमावेव
 विश्वामित्रजमदग्नी अयमेव विश्वामित्रोऽयं जमदग्निरिमावेव वसिष्ठकश्यपा-
 वयमेव वसिष्ठोऽयं कश्यपो वागेवात्रिर्वाचाह्यन्नमद्यतेऽत्तिर्ह वै नामैतद्यद-
 त्रिरिति सर्वस्यात्ता भवति सर्वमस्यान्नं भवति य एवं वेद ४

इति द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् २

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चैवामूर्तं च मर्त्यं चामूर्तं च स्थितं च यच्च सच्च त्यच्च
 १ तदेतन्मूर्तं यदन्यद्वायोश्चान्तरिक्षाच्चैतन्मर्त्यमेतत्स्थितमेतत्सत्तस्यैतस्य मूर्त-
 स्यैतस्य मर्त्यस्यैतस्य स्थितस्यैतस्य सत एष रसो य एष तपति सतोह्येष रसः
 २ अथामूर्तं वायुश्चान्तरिक्षं चैतदमूर्तमेतद्यदेतत्त्यन्तस्यै तस्यैतस्यामूर्तस्यैतस्या-
 मूर्तस्यैतस्य यत एतस्य त्यस्यैष रसो य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषस्त्यस्य ह्येष
 रस इत्यधिदैवतम् ३ अथाध्यात्ममिदमेव मूर्तं यदन्यत्प्राणाच्च यश्चाय-
 मन्तरात्मन्नाकाश एतन्मर्त्यमेतत्स्थितमेतत्सत्तस्यैतस्य मूर्तस्यैतस्यमर्त्यस्यैतस्य
 स्थितस्यैतस्य सत एष रसो यच्चक्षुः सतो ह्येष रसः ४ अथामूर्तं प्राणश्च
 यश्चायमन्तरात्मन्नाकाश एतदमूर्तमेतद्यदेतत्त्यं तस्यैतस्यामूर्तस्यैतस्यामूर्तस्यै-
 तस्य यत एतस्य त्यस्यैष रसो योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्त्यस्य ह्येष रसः ५ तस्य
 हैतस्य पुरुषस्य रूपं यथा माहारजनं वासो यथापाण्ड्वाविकं यथेन्द्रगोपो
 यथाग्र्यर्चिर्यथा पुण्डरीकं यथा सकृद्विद्युत्तं सकृद्विद्युत्तेव ह वा अस्य श्रीर्भवति
 य एवं वेदाथात आदेशो नेति नेति न ह्येतस्मादिति नेत्यन्यत्परमस्त्यथ नामधेयं
 सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै सत्यं तेषामेष सत्यम् ६

इति द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ३

मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्य उद्यास्यन्वा अरेऽहमस्मात्स्थानादस्मि हन्त-
तेऽनया कात्यायन्यान्तं करवाणीति १ सा होवाच मैत्रेयी यन्नु म इयंभगोः
सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात्कथं तेनामृता स्यामिति नेति होवाच
याज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितं स्यादमृतत्वस्य
तुनाशास्ति वित्तेनेति २ सा होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन
कुर्या यदेव भगवान्वेद तदेव मे ब्रूहीति ३ स होवाच याज्ञवल्क्यः प्रिया बतारे
नः सती प्रियं भाषस एह्यास्व व्याख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे
निदिध्यासस्वेति ४ स होवाच न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्या-
त्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति । न वा अरे जायायै कामायजाया प्रिया
भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया भवति । न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः
प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । न वा अरे वित्तस्य
कामाय वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति । न वा अरे
ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं भवति । न वा
अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रियं भवति । न
वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामायलोकाः प्रिया
भवन्ति । न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय
देवाः प्रिया भवन्ति । न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि
भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति । न वा अरे सर्वस्य कामाय
सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति । आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः
श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यो मैत्रेय्यात्मनो वा अरे दर्शनेन श्रवणेन मत्या
विज्ञानेनेदं सर्वं विदितम् ५ ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं
परादाद्योऽन्यत्रात्मनः क्षत्रं वेद लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद
देवास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो देवान्वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद
सर्वं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि
भूतानीदं सर्वं यदयमात्मा ६ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य नबाह्याञ्छब्दा-
ञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा शब्दो गृहीतः ७ स
यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन
शङ्खध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ८ स यथा वीणायाँ वाद्यमानायै न बाह्याञ्छ-
ब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय वीणायाँ तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो गृहीतः ९ स
यथाद्रैघाम्रेभ्याहितात्पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य महतो भूतस्य

निश्चसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्चसितानि १० स यथासर्वासामपाँ समुद्र एकायनमेवँ सर्वेषाँ स्पर्शानाँ त्वगेकायनमेवँ सर्वेषाँ गन्धानाँ नासिके एकायनमेवँ सर्वेषाँ रसानाँ जिह्वैकायनमेवँ सर्वेषाँ रूपाणाँ चक्षुरेकायनमेवँ सर्वेषाँ शब्दानाँ श्रोत्र-मेकायनमेवँ सर्वेषाँ संकल्पानाँ मन एकायनमेवँ सर्वासाँ विद्यानाँ हृदय-मेकायनमेवँ सर्वेषाँ कर्मणाँ हस्तावेकायनमेवँ सर्वेषामानन्दानामुपस्थ एका-यनमेवँ सर्वेषाँ विसर्गाणाँ पायुरेकायनमेवँ सर्वेषामध्वनाँ पादावेकायनमेवँ सर्वेषाँ वेदानाँवागेकायनम् ११ स यथा सैन्धवखिल्य उदके प्रास्त उदक-मेवानुविलीयेत न हास्योद्ग्रहणायेव स्याद्यतो यतस्त्वाददीत लवणमेवैवं वा अर इदं महद्भूतमनन्तमपारं विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्ये-वानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः १२ सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवानमूमुहन्न प्रेत्य संज्ञास्तीति स होवाच याज्ञवल्क्यो न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यलं वा अर इदं विज्ञानाय १३ यत्रहि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं शृणोति तदितर इतरमभिवदति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरं विजानाति यत्र वा अस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कं पश्येत्तत्केन कं शृणुयात्तत्केन कमभिवदेत्तत् केन कं मन्वीत तत्केनन कं विजानीयाद्येनेदं सर्वं विजानाति तं केन विजानीयाद्विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति १४

इति द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ४

इयं पृथिवी सर्वेषाँ भूतानाँ मध्वस्यै पृथिव्यै सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्यां पृथिव्यां तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं शारीरस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् १ इमा आपः सर्वेषाँ भूतानाँ मध्वासामपाँ सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमास्वप्सु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं रैतसस्तेजोमयोऽमृतमयःपुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेद-ममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् २ अयमग्निःसर्वेषाँ भूतानाँ मध्वस्याग्नेः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नग्नौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं वाङ्मय-स्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेवस योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ३ अयं वायुः सर्वेषाँ भूतानाँ मध्वस्य वायोः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायम-

स्मिन्वायौ तेजोमयोऽमृतमयःपुरुषो यश्चायमध्यात्मं प्राणस्तेजोमयोऽमृतमयः
 पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ४ अयमादित्यः सर्वेषां
 भूतानां मध्वस्यादित्यस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नादित्ये तेजोम-
 योऽमृतमयःपुरुषो यश्चायमध्यात्मं चान्नुषस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स
 योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ५ इमा दिशः सर्वेषां भूतानां मध्वा-
 सां दिशां सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमासु दिक्षु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो-
 यश्चायमध्यात्मं श्रोत्रः प्रातिश्रुत्कस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमा-
 त्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ६ अयं चन्द्रः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य चन्द्रस्य
 सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिंश्चन्द्रे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मं
 मानसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं
 सर्वम् ७ इयं विद्युत्सर्वेषां भूतानां मध्वस्यै विद्युतःसर्वाणि भूतानि मधु
 यश्चायमस्यां विद्युति तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं तैजसस्तेजो-
 मयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदंब्रह्मेदं सर्वम् ८ अयं
 स्तनयित्नुः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य स्तनयित्नुःसर्वाणि भूतानि मधु यश्चायम-
 स्मिन्स्तनयित्नुतेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मं शाब्दः सौवरस्तेजो-
 मयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ९
 अयमाकाशः सर्वेषां भूतानां मध्वस्याकाशस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायम-
 स्मिन्नाकाशे तेजोमयोऽमृतमयःपुरुषो यश्चायमध्यात्मं हृद्याकाशस्तेजोमयो-
 ऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् १० अयं धर्मः
 सर्वेषां भूतानां मध्वस्य धर्मस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्धर्मे तेजो-
 मयोऽमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मं धार्मस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स
 योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ११ इदं सत्यं सर्वेषां भूतानां मध्वस्य-
 सत्यस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्सत्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो य-
 श्चायमध्यात्मं सात्यस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदम-
 मृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् १२ इदं मानुषं सर्वेषां भूतानां मध्वस्यमानुषस्य सर्वाणि
 भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्मानुषे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स यो-
 ऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् १३ अयमात्मा सर्वेषां भूतानां मध्व-
 स्यात्मनः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नात्मनि तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो
 यश्चायमात्मा तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं
 सर्वम् १४ स वा अयमात्मा सर्वेषां भूतानामधिपतिः सर्वेषां भूतानां राजा

तद्यथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराःसर्वे समर्पिता एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वाणि भूतानि सर्वे देवाः सर्वे लोकाःसर्वे प्राणाः सर्व एत आत्मानः समर्पिताः १५ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् । तद्वां नरा सनये दँस उग्रमाविष्कृणोमि तन्यतुर्न वृष्टिं । दध्यङ्ङह यन्मध्वाथर्वणो वामश्वस्य शीष्णां प्रयदीमुवाचेति १६ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच तदेतदृषिःपश्यन्नवोचदाथर्वणायाश्विना दधीचेऽश्वयँ शिरः प्रत्यैरयतम् । स वां मधु प्रवोचदृतायन्त्वाष्ट्रं यद्दस्त्रावपि कक्ष्यं वामिति १७ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् । पुरश्चक्रे द्विपदः पुरश्चक्रेचतुष्पदः पुरः स पक्षी भूत्वा पुरः पुरुष आविशदिति । स वा अयं पुरुषः सर्वासु पूर्षु पुरिशयो नैनेन किञ्चनानावृतं नैनेन किञ्चनासंवृतम् १८ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचद्रूपं रूपंप्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय । इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयतेयुक्ता ह्यस्य हरयः शता दशेति । अयं वै हरयोऽयं वै दश च सहस्राणि बहूनि चानन्तानि च तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमबाह्यमयमात्मा ब्रह्म सर्वानुभूरित्यनुशासनम् १९

इतिद्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ५

अथ वँशः पौतिमाष्यो गौपवनाद्रौपवनः पौतिमाष्यात्पौतिमाष्यो गौपवना-
द्रौपवनः कौशिकात्कौशिकः कौशिडन्यात्कौशिडन्यः शाशिडल्याच्छाशिड-
ल्यःकौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः १ आग्निवेश्यादाग्निवेश्यः शाशिडल्या-
च्चानभिम्लाताच्चानभिम्लात आनभिम्लातादानभिम्लात आनभिम्लातादान-
भिम्लातो गौतमाद्रौतमः सैतवप्राचीनयोग्याभ्याँ सैतवप्राचीनयोग्यौ पाराश-
र्यात्पाराशर्यो भारद्वाजाद्भारद्वाजो भारद्वाजाच्च गौतमाच्च गौतमो भारद्वाजा-
द्भारद्वाजः पाराशर्यात् पाराशर्यो बैजवापायनाद्बैजवापायनः कौशिकायनेः
कौशिकायनिः २ घृतकौशिकाद्धृतकौशिकः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणः
पाराशर्यात्पाराशर्यो जातूकर्याञ्जातूकर्य आसुरायणाच्च यास्काच्चा-
सुरायणस्त्रैवणेश्चैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरिर्भारद्वाजाद्भारद्वाज
आत्रेयादात्रेयो माण्डेर्माण्डिगौतमाद्रौतमो गौतमाद्रौतमो वात्स्याह्वात्स्यः शा-
शिडल्याच्छाशिडल्यः केशोर्यात्काप्यात्कैशोर्यः काप्यः कुमारहारितात्कुमार-
हारितो गालवाद्गालवो विदर्भीकौशिडन्याद्द्विदर्भीकौशिडन्यो वत्सनपातो

बाभ्रवाद्ब्रह्मत्सनपाद्बाभ्रवः पथः सौभरात्पन्थाः सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसादयास्य
 आङ्गिरस आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्वि-
 भ्यामश्विनौ दधीच आथर्वणाद्ध्यङ्ङाथर्वणोऽथर्वणो दैवादथर्वा दैवो
 मृत्योः प्राध्वँसनान्मृत्युः प्राध्वँसनः प्रध्वँसनात्प्रध्वँसन एकर्षेरकर्षिर्विप्रचि-
 त्तेर्विप्रचित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः सनारोः सनारुः सनातनात्सनातनः सनगात्सनगः पर-
 मेष्टिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभु ब्रह्मणे नमः ३

इति द्वितीयाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ६

इति द्वितीयोऽध्यायः २

तृतीयोऽध्यायः ३

ॐ जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे तत्र ह कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणा
 अभिसमेता बभूवुस्तस्य ह जनकस्य वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव कःस्विदेषां
 ब्राह्मणानामनूचानतम इति स ह गवाँ सहस्रमवरुोध दश दशपादा एकै-
 कस्याः शृङ्गयोरबद्धा बभूवुः १ तान्होवाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वो ब्रह्मिष्ठः
 स एता गा उदजतामिति । ते ह ब्राह्मणा न दधृषुरथ ह याज्ञवल्क्यः स्वमेव
 ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सोम्योदज सामश्रवा३ इति ता होदाचकार ते ह ब्राह्म-
 णाश्चक्रुधुः कथं नो ब्रह्मिष्ठो ब्रुवीतेत्यथ ह जनकस्य वैदेहस्य होताश्वलो बभूव
 स हैनं पप्रच्छ त्वं नु खलु नो याज्ञवल्क्य ब्रह्मिष्ठोसी३ इति स होवाच नमो
 वयं ब्रह्मिष्ठाय कुर्मो गोकामा एव वयं स्म इति तं ह तत एव प्रष्टुं दध्रे होताश्वलः
 २ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदं सर्वं मृत्युनाप्तं सर्वं मृत्युनाभिपन्नं केन यजमानो
 मृत्योराप्तिमतिमुच्यत इति होत्रर्त्विजाग्निना वाचा वाग्वै यज्ञस्य होता तद्येयं
 वाक्सोऽयमग्निः स होता स मुक्तिः सातिमुक्तिः ३ याज्ञवल्क्येति होवाच
 यदिदं सर्वमहोरात्राभ्यामाप्तं सर्वमहोरात्राभ्यामभिपन्नं केन यजमानो-
 ऽहोरात्रयोराप्तिमतिमुच्यत इत्यध्वर्युणर्त्विजा चक्षुषादित्येन चक्षुर्वै यज्ञ-
 स्याध्वर्युस्तद्यदिदं चक्षुः सोऽसावादित्यः सोऽध्वर्युः स मुक्तिः सातिमुक्तिः ४
 याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदं सर्वं पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामाप्तं सर्वं पूर्वपक्षा-
 परपक्षाभ्यामभिपन्नं केन यजमानः पूर्वपक्षापरपक्षयोराप्तिमतिमुच्यत इत्युद्गा-
 त्रर्त्विजा वायुना प्राणेन प्राणो वै यज्ञस्योद्गाता तद्योऽयं प्राणः स वायुः स उद्गाता
 स मुक्तिः सातिमुक्तिः ५ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदमन्तरिक्षमनारम्ब-
 णमिव केनाक्रमेण यजमानः स्वर्गं लोकमाक्रमत इति ब्रह्मणर्त्विजा मनसा

चन्द्रेण मनो वै यज्ञस्य ब्रह्मा तद्यदिदं मनः सोऽसौ चन्द्रः सब्रह्मा स मुक्तिः सातिमुक्तिरित्यतिमोक्षा अथ संपदः ६ याज्ञवल्क्येति होवाच कतिभिरय-मद्यग्भिर्होतास्मिन्यज्ञे करिष्यतीति तिसृभिरिति कतमास्तास्तिस्त्र हति पुरो-ऽनुवाक्या च याज्या च शस्यैव तृतीयाकिं ताभिर्जयतीति यत्किं चेदं प्राणभृदिति ७ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययमद्याध्वर्युरस्मिन्यज्ञ आहुती-होष्यतीति तिस्र इति कतमास्तास्तिस्त्र इति या हुता उज्ज्वलन्ति या हुता अतिनेदन्ते या हुता अधिशेरते किं ताभिर्जयतीति या हुता उज्ज्वलन्ति देवलोकमेव ताभिर्जयति दीप्यत इति हि देवलोको या हुता अतिनेदन्ते पितृलोकमेव ताभिर्जयत्यतीव हि पितृलोको या हुता अधिशेरते मनुष्यलोक-मेव ताभिर्जयत्यध इव हि मनुष्यलोकः ८ याज्ञवल्क्येति होवाच कतिभिरयमद्य ब्रह्मा यज्ञं दक्षिणतो देवताभिर्गोपायतीत्येकयेति कतमा सैकेति मन एवेत्यनन्तं वै मनोऽनन्ता विश्वे देवा अनन्तमेव स तेन लोकं जयति ९ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययमद्योद्गातास्मिन्यज्ञे स्तोत्रियाः स्तोष्यतीति तिस्र इति कतमास्तास्तिस्त्र इति पुरोनुवाक्याच याज्या च शस्यैव तृतीया कतमास्ता या अध्यात्ममिति प्राण एव पुरोनुवाक्यापानो याज्या व्यानः शस्या किं ताभिर्जयतीति पृथिवीलोकमेव पुरोनुवाक्यया जयत्यन्तरिक्षलोकं याज्यया द्युलोकं शस्यया ततो ह होताश्चल उपरराम १०

इति तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् १

अथ हैनं जारत्कारव आर्तभागः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच कति ग्रहाः कत्यतिग्रहा इति । अष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहा इति ये तेऽष्टौ ग्रहा अष्टा-वतिग्रहाः कतमे त इति १ प्राणो वै ग्रहः सोऽपानेनातिग्राहेण गृहीतोऽपानेन हि गन्धाञ्जिघ्रति २ वाग्वै ग्रहः स नाम्नातिग्राहेण गृहीतो वाचा हि नामान्यभिवदति ३ जिह्वा वै ग्रहः स रसेनातिग्राहेण गृहीतो जिह्वया हि रसान्विजानाति ४ चक्षुर्वै ग्रहः स रूपेणातिग्राहेण गृहीतश्चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति ५ श्रोत्रं वै ग्रहः स शब्देनातिग्राहेण गृहीतः श्रोत्रेण हि शब्दाञ्छृणोति ६ मनो वै ग्रहः स कामेनातिग्राहेण गृहीतो मनसा हि कामान्कामयते ७ हस्तौ वै ग्रहः स कर्मणातिग्राहेण गृहीतो हस्ताभ्याँ हि कर्म करोति ८ त्वग्वै ग्रहः स स्पर्शेनातिग्राहेण गृहीतस्त्वचा हि स्पर्शान्वेदयत इत्येतेऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः ९ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदं सर्वं मृत्योरन्नं का स्वित्सा

देवता यस्या मृत्युरन्नमित्यग्निर्वै मृत्युः सोऽपामन्नमप पुनर्मृत्युं जयति १०
याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं पुरुषो म्रियत उदस्मात्प्राणाः क्रामन्त्याहो३ नेति
नेति होवाच याज्ञवल्क्योऽत्रैव समवनीयन्ते स उच्छ्वयत्याध्मायत्याध्मातो
मृतः शोते ११ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं पुरुषो म्रियते किमेनं न जहातीति
नामेत्यनन्तं वै नामानन्ता विश्वे देवा अनन्तमेव स तेन लोकं जयति १२
याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रास्य पुरुषस्य मृतस्याग्निं वागप्येति वातं प्राणश्च-
क्षुरादित्यं मनश्चन्द्रं दिशः श्रोत्रं पृथिवीं शरीरमाकाशमात्मौषधीर्लोमानि वन-
स्पतीन्केशा अप्सु लोहितं च रेतश्च निधीयते क्वायं तदा पुरुषो भवतीत्याहर
सोम्य हस्तमार्तभागामेवैतस्य वेदिष्यावो न नावेतत् सजन इति तौ होत्क्रम्य
मन्त्रयां चक्राते तौ ह यदूचतुः कर्म हैव तदूचतुरथ यत्प्रशशंसतुः कर्म हैव
तत्प्रशशंसतुः पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेनेति ततो ह जारत्कारव
आर्तभाग उपरराम १३

इति तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् २

अथ हैनं भुज्युर्लाह्यायनिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच मद्रेषु
चरकाःपर्यव्रजाम ते पतञ्जलस्य काप्यस्य गृहानैम तस्यासीद्गुहिता गन्धर्व-
गृहीतातमपृच्छाम कोऽसीति सोऽब्रवीत्सुधन्वाङ्गिरस इति तं यदा लोका-
नामन्तानपृच्छामाथैनमब्रूम क्व पारिक्षिता अभवन्निति क्व पारिक्षिता अभवन्स
त्वा पृच्छामि याज्ञवल्क्य क्व पारिक्षिता अभवन्निति १ स होवाचोवाचवै
सोऽगच्छन्वै ते तद्यत्राश्वमेधयाजिनो गच्छन्तीति क्व न्वश्वमेधयाजिनो गच्छ-
न्तीति द्वात्रिंशतं वै देवरथाह्वयान्ययं लोकस्तं समन्तं पृथिवी द्विस्तावत्पर्येति
तां समन्तं पृथिवीं द्विस्तावत्समुद्रः पर्येति तद्यावती क्षुरस्य धारा यावद्वा मक्षि-
कायाः पत्रं तावानन्तरेणाकाशस्तानिन्द्रः सुपर्णो भूत्वा वायवेप्रायच्छत्तान्वा-
युरात्मनि धित्वा तत्रागमयद्यत्राश्वमेधयाजिनोऽभवन्नित्येवमिववै स वायुमेव
प्रशशंस तस्माद्वायुरेव व्यष्टिर्वायुः समष्टिरप पुनर्मृत्युं जयति य एवं वेद ततो
ह भुज्युर्लाह्यायनिरुपरराम २

इति तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ३

अथ हैनमुषस्तश्चाक्रायणः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म
य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्व इत्येष त आत्मा सर्वान्तरःकतमो याज्ञवल्क्य

सर्वान्तरो यः प्राणेन प्राणिति स त आत्मा सर्वान्तरो योऽपानेनापानीति स त आत्मा सर्वान्तरो यो व्यानेन व्यानीति स त आत्मा सर्वान्तरो य उदानेनोदानिति स त आत्मा सर्वान्तर एष त आत्मासर्वान्तरः १ स होवाचोषस्तश्चाक्रायणो यथा विब्रूयादसौ गौरसावश्च इत्येवमेवैतद्व्यपदिष्टं भवति यदेव साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरः । न दृष्टेर्द्रष्टारं पश्येर्न श्रुतेः श्रोतारं शृणुया न मतेर्मन्तारं मन्वीथा न विज्ञातेर्विज्ञातारं विजानीयाः । एष त आत्मा सर्वान्तरोऽतोऽन्यदार्तं ततो होषस्तश्चाक्रायण उपरराम २

इति तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ४

अथ हैनं कहोलः कौषीतकेयः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यदेव साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा सर्वान्तरः । कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरो योऽशयनायापिपासे शोकं मोहं जरां मृत्युमत्येति । एतं वै तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ भिक्षाचर्यं चरन्ति या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तैषणाया वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते एषणे एव भवतस्तस्माद्ब्राह्मणः पाण्डित्यं निर्विद्य बाल्येन तिष्ठासेद्बाल्यं च पाण्डित्यं च निर्विद्याथ मुनिरमौनं च मौनं च निर्विद्याथ ब्राह्मणः स ब्राह्मणः केन स्याद्येन स्यात्तेनेदृश एवातोऽन्यदार्तततो ह कहोलः कौषीतकेय उपरराम १

इति तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ५

अथ हैनं गार्गी वाचकनवी पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदं सर्वमप्स्वोतं च प्रोतं च कस्मिन्नु खल्वाप ओताश्च प्रोताश्चेति वायौ गार्गीति कस्मिन्नु खलु वायुरोतश्च प्रोतश्चेत्यन्तरिक्षलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खल्वन्तरिक्षलोका ओताश्च प्रोताश्चेति गन्धर्वलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु गन्धर्वलोका ओताश्च प्रोताश्चेति । आदित्यलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खल्वादित्यलोका ओताश्च प्रोताश्चेति चन्द्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु चन्द्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति नक्षत्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु नक्षत्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति देवलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु देवलोका ओताश्च प्रोताश्चेतीन्द्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खल्विन्द्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति प्रजापतिलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु प्रजापति-

लोका ओताश्च प्रोताश्चेति ब्रह्मलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु ब्रह्मलोका ओताश्च प्रोताश्चेति स होवाच गार्गी मातिप्राक्षीमति मूर्धा व्यपप्तदनतिप्रश्न्यां वै देवतामतिपृच्छसि गार्गी मातिप्राक्षीरिति ततो ह गार्गी वाचक्नव्युपरराम १ इति तृतीयाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ६

अथ हैनमुद्दालक आरुणिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच मद्रेष्ववसाम प-
तञ्चलस्य काप्यस्य गृहेषु यज्ञमधीयानास्तस्यासीद्भार्या गन्धर्वगृहीता तमपृ-
च्छाम कोऽसीति सोऽब्रवीत् कबन्ध आथर्वण इति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं
याज्ञिकांश्च वेत्थ नु त्वं काप्य तत्सूत्रं येनायं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च
भूतानि संदृब्धानि भवन्तीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः काप्यो नाहंतद्भगवन्वेदेति
सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकांश्च वेत्थ नु त्वं काप्य तमन्तर्यामिणं य इमं च
लोकं परं च लोकं सर्वाणि च भूतानि योऽन्तरो यमयतीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः
काप्यो नाहं तं भगवन्वेदेति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकांश्च यो वैतत्काप्य
सूत्रं विद्यात्तं चान्तर्यामिणमिति स ब्रह्मवित्सलोकवित्स देववित्स वेदवित्स
भूतवित्स आत्मवित्स सर्वविदिति तेभ्योऽब्रवित्तदहं वेद तच्चेत्वं याज्ञवल्क्य
सूत्रमविद्वाँस्तं चान्तर्यामिणं ब्रह्मगवीरुदजसे मूर्धा ते विपतिष्यतीति वेद वा
अहं गौतम तत्सूत्रं तं चान्तर्यामिणमिति यो वा इदं कश्चिद्ब्रूयाद्वेद वेदेति
यथा वेत्थ तथा ब्रूहीति १ स होवाच वायुर्वैगौतम तत्सूत्रं वायुना वै गौतम
सूत्रेणायं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदृब्धानि भवन्ति तस्माद्द्वै
गौतम पुरुषं प्रेतमाहुर्व्यस्त्रं सिषतास्याङ्गानीति वायुना हि गौतम सूत्रेण
संदृब्धानि भवन्तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्यान्तर्यामिणं ब्रूहीति २ यः पृथिव्यां
तिष्ठन्पृथिव्या अन्तरो यंपृथिवी न वेद यस्य पृथिवी शरीरं यः पृथिवीमन्तरो
यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ३ योऽप्सु तिष्ठन्नद्भ्योऽन्तरो यमापो न
विदुर्यस्यापः शरीरं पोऽपोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ४ योऽग्नौ
तिष्ठन्नग्नेरन्तरो यमग्निं वेद यस्याग्निः शरीरं योऽग्निमन्तरो यमयत्येष त
आत्मान्तर्याम्यमृतः ५ योऽन्तरिक्षे तिष्ठन्नन्तरिक्षादन्तरो यमन्तरिक्षं न वेद
यस्यान्तरिक्षं शरीरं योऽन्तरिक्षमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ६ यो
वायौ तिष्ठन्वायोरन्तरो यं वायुर्न वेद यस्य वायुः शरीरं यो वायुमन्तरो
यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ७ यो दिवि तिष्ठन्दिवोऽन्तरो यं द्यौर्न वेद
यस्य द्यौः शरीरं यो दिवमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ८ य आदित्ये

तिष्ठन्नादियादन्तरो यमादित्यो न वेद यस्यादित्यः शरीरं य आदित्यमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ९ यो दिक्षु तिष्ठन्दिग्भ्योऽन्तरो यं दिशो न विदुर्यस्य दिशः शरीरं यो दिशोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १० यश्चन्द्रतारके तिष्ठँश्चन्द्रतारकादन्तरो यं चन्द्रतारकं न वेद यस्य चन्द्रतारकं शरीरं यश्चन्द्रतारकमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ११ य आकाशे तिष्ठन्नाकाशादन्तरो यमाकाशो न वेद यस्याकाशः शरीरं य आकाशमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १२ यस्तमसि तिष्ठँस्तमसोऽन्तरो यं तमो न वेद यस्य तमः शरीरं यस्तमोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १३ यस्तेजसि तिष्ठँस्तेजसोऽन्तरो यं तेजो न वेद यस्य तेजः शरीरं यस्तेजोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृत इत्यधिदैवतमथाधिभूतम् १४ यः सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्सर्वेभ्यो भूतेभ्योऽन्तरो यँ सर्वाणि भूतानि न विदुर्यस्यसर्वाणि भूतानि शरीरं यः सर्वाणि भूतान्यन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृत इत्यधिभूतमथाध्यात्मम् १५ यः प्राणे तिष्ठन्प्राणादन्तरो यं प्राणो न वेद यस्य प्राणः शरीरं यः प्राणमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १६ यो वाचि तिष्ठन्वाचोऽन्तरो यं वाङ्मन वेद यस्य वाक्शरीरं यो वाचमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १७ यश्चक्षुषितिष्ठँश्चक्षुषोऽन्तरो यं चक्षुर्न वेद यस्य चक्षुः शरीरं यश्चक्षुरन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १८ यः श्रोत्रे तिष्ठञ्छ्रोत्रादन्तरो यँ श्रोत्रं न वेद यस्य श्रोत्रं शरीरं यः श्रोत्रमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १९ यो मनसि तिष्ठन्मनसोऽन्तरो यं मनो न वेद यस्य मनः शरीरं यो मनोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः २० यस्त्वचि तिष्ठँस्त्वचोऽन्तरो यं त्वङ्मन वेद यस्य त्वक् शरीरं यस्त्वचमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः २१ यो विज्ञाने तिष्ठन्विज्ञानादन्तरो यं विज्ञानं न वेद यस्य विज्ञानं शरीरं यो विज्ञानमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः २२ यो रेतसि तिष्ठन्नेतसोऽन्तरो यँ रेतो न वेद यस्य रेतः शरीरं यो रेतोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतोऽदृष्टो द्रष्टाश्रुतः श्रोतामतो मन्ताविज्ञातो विज्ञाता नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा नान्योऽतोऽस्तिश्रोता नान्योऽतोऽस्ति मन्ता नान्योऽतोऽस्ति विज्ञातैष त आत्मान्तर्याम्यमृतोऽतोऽन्यदार्तं ततो होद्दालक आरुणिरुपरराम २३

इति तृतीयाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ७

अथ ह वाचकमव्युवाच ब्राह्मणा भगवन्तो हन्ताहमिमं द्वौ प्रश्नौ प्रक्ष्यामितौ

चेन्मे वक्ष्यति न वै जातु युष्माकमिमं कश्चिद्ब्रह्मोद्यं जेतेति पृच्छ गार्गीति १ सा होवाचाहं वै त्वा याज्ञवल्क्य यथा काश्यो वा वैदेहोवोग्रपुत्र उज्जयं धनुरधिज्यं कृत्वा द्वौ बाणवन्तौ सपत्नातिव्याधिनौ हस्ते कृत्वोपोत्तिष्ठेदेवमेवाहं त्वा द्वाभ्यां प्रश्नाभ्यामुपोदस्थां तौ मे ब्रूहीति पृच्छ गार्गीति २ सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिँस्तदोतं च प्रोतं चेति ३ स होवाच यदूर्ध्वं गार्गी दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते आकाशे तदोतं च प्रोतं चेति ४ सा होवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्य यो म एतं व्यवोचोऽपरस्मै धारयस्वेति पृच्छ गार्गीति ५ सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिँस्तदोतं च प्रोतं चेति ६ स होवाच यदूर्ध्वं गार्गी दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते आकाश एव तदोतं च प्रोतं चेति कस्मिन्नु खल्वाकाश ओतश्चप्रोतश्चेति ७ स होवाचैतद्वै तदक्षरं गार्गी ब्राह्मणा अभिवदन्त्यस्थूलमनश्चह्रस्वमदीर्घमलोहितमस्त्रेहमच्छायमतमोऽवाय्वनाकाशमसङ्गमरसमगन्धमचक्षुष्कमश्रोत्रमवागमनोऽतेजस्कमप्राणममुखममात्रमनन्तरमबाह्यं न तदश्नाति किञ्चन न तदश्नाति कश्चन ८ एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी सूर्याचन्द्रमसौ विधृतौ तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी द्यावापृथिव्यौ विधृते तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी निमेषा मुहूर्ताअहोरात्राण्यर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरा इति विधृतास्तिष्ठन्त्येतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी प्राच्योऽन्या नद्यः स्यन्दन्ते श्वेतेभ्यः पर्वतेभ्यः प्रतीच्योऽन्या यां यां च दिशमन्वेतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी ददतो मनुष्याः प्रशंसन्ति यजमानं देवा दर्विँ पितरोऽन्वायत्ताः ९ यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वास्मिँल्लोके जुहोति यजते तपस्तप्यते बहूनि वर्षसहस्राण्यन्तवदेवास्य तद्भवति यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वास्माल्लोकात्प्रैति स कृपणोऽथ य एतदक्षरं गार्गी विदित्वास्माल्लोकात्प्रैति स ब्राह्मणः १० तद्वा एतदक्षरं गार्ग्यदृष्टं द्रष्टृश्रुतं श्रोत्रमतं मन्त्रविज्ञातं विज्ञातृ नान्यदतोऽस्ति द्रष्टृ नान्यदतोऽस्ति श्रोतृ नान्यदतोऽस्ति मन्तृ नान्यदतोऽस्ति विज्ञात्रेतस्मिन्नुखल्वक्षरे गार्ग्याकाश ओतश्च प्रोतश्चेति ११ सा होवाच ब्राह्मणा भगवन्तस्तदेव बहु मन्येध्वं यदस्मान्नमस्कारेण मुच्येध्वं न वै जातु युष्माकमिमं

कश्चिद्ब्रह्मोद्यं जेतेति ततो ह वाचकनव्युपरराम १२

इति तृतीयाध्यायेऽष्टमं ब्राह्मणम् ८

अथ हैनं विदग्धः शाकल्यः पप्रच्छ कति देवा याज्ञवल्क्येति स हैतयैव-
निविदा प्रतिपेदे यावन्तो वैश्वदेवस्य निविधुच्यन्ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री
च सहस्रेत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रयस्त्रिंशदित्योमिति
होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति षडित्योमिति होवाच कत्येव देवा-
याज्ञवल्क्येति त्रय इत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति द्वावि-
त्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्यध्यर्ध इत्योमिति होवाचकत्येव
देवा याज्ञवल्क्येत्येक इत्योमिति होवाच कतमे ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री
च सहस्रेति १ स होवाच महिमान एवैषामेते त्रयस्त्रिंशत्त्वेव देवा इति कतमे
ते त्रयस्त्रिंशदित्यष्टौ वसव एकादशरुद्रा द्वादशादित्यास्त एकत्रिंशदिन्द्रश्चैव
प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशाविति २ कतमे वसव इत्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चा-
न्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्चनक्षत्राणि चैते वसव एतेषु हीदं सर्वं हितमिति
तस्माद्वसव इति ३ कतमे रुद्रा इति दशमे पुरुषे प्राणा आत्मैकादशस्ते
यदास्माच्छरीरान्मर्त्यादुक्तामन्त्यथ रोदयन्ति तद्यद्रोदयन्ति तस्माद्बुद्रा इति ४
कतम आदित्या इति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्यैत आदित्या एते हीदं सर्वमा-
ददाना यन्ति ते यदिदं सर्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति ५ कतम इन्द्रः
कतमः प्रजापतिरिति स्तनयित्पुरेवेन्द्रो यज्ञः प्रजापतिरिति कतमः स्त-
नयित्पुरित्यशनिरिति कतमो यज्ञ इति पशव इति ६ कतमे षडित्यग्निश्च पृथिवी
च वायुश्चान्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्चैते षडेते हीदं सर्वं षडिति ७ कतमेते त्रयो
देवा इतीम एव त्रयो लोका एषु हीमे सर्वे देवा इति कतमौ तौ द्वौ देवावित्यन्नं
चैव प्राणश्चेति कतमोऽध्यर्ध इति योऽयं पवत इति ८ तदा-हुर्यदयमेक इवैव
पवतेऽथ कथमध्यर्ध इति यदस्मिन्निदं सर्वमध्याध्नोत्तेनाध्यर्ध इति कतम एको
देव इति प्राण इति स ब्रह्म त्यदित्याचक्षते ९ पृथिव्येव यस्यायतनमग्निर्लोको
मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनःपरायणं स वै वेदिता स्यात् ।
याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनःपरायणं यमात्थ य एवायं शारीरः
पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य कादेवतेत्यमृतमिति होवाच १० काम
एव यस्यायतनं हृदयं लोको मनो ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः
परायणं स वै वेदिता स्यात् । याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः

परायणं यमात्थ य एवायं काममयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का
 देवतेति स्त्रिय इति होवाच ११ रूपाण्येव यस्यायतनं चक्षुर्लोको
 मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्तात् ।
 याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य
 एवासावादित्ये पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति सत्यमिति
 होवाच १२ आकाश एव यस्यायतनं ओत्रं लोको मनो ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं
 विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्यात् । याज्ञवल्क्य वेद वा अहं
 तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायं श्रौत्रः प्रातिश्रुक्तः पुरुषः स एष
 वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति दिश इति होवाच १३ तम एव यस्यायतनं
 हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता
 स्यात् । याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य
 एवायं छायामयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति मृत्युरिति
 होवाच १४ रूपाण्येव यस्यायतनं चक्षुर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्या-
 त्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्यात् । याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं
 पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायमादर्शं पुरुषः स एष वदैव
 शाकल्य तस्य का देवतेत्यसुरिति होवाच १५ आप एव यस्यायतनं हृदयं
 लोको मनो ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता
 स्याद्याज्ञवल्क्यवेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य
 एवायमप्सु पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति वरुण इति होवाच
 १६ रेत एव यस्यायतनं हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्या-
 त्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं
 सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायं पुत्रमयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य
 तस्य का देवतेति प्रजापतिरिति होवाच १७ शाकल्येति होवाच याज्ञवल्क्य-
 स्त्वाँस्विदिमे ब्राह्मणा अङ्गारावक्षयणमक्रता३ इति १८ याज्ञवल्क्येति होवा-
 चशाकल्यो यदिदं कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणानत्यवादीः किं ब्रह्म विद्वानिति दिशो
 वेद सदेवाः सप्रतिष्ठा इति यद्विशो वेत्थ सदेवाः सप्रतिष्ठाः १९ किंदेवतो-
 ऽस्यां प्राच्यां दिश्यसीत्यादित्यदेवत इति स आदित्यः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति
 चक्षुषीति कस्मिन् चक्षुः प्रतिष्ठितमिति रूपेष्विति चक्षुषा हि रूपाणि पश्य-
 तिकस्मिन् रूपाणि प्रतिष्ठितानीति हृदय इति होवाच हृदयेन हि रूपाणि
 जानातिहृदये ह्येव रूपाणि प्रतिष्ठितानि भवन्तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य २०

किंदेवतोऽस्यां दक्षिणायां दिश्यसीति यमदेवत इति स यमः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति यज्ञ इति कस्मिन्नु यज्ञः प्रतिष्ठित इति दक्षिणायामिति कस्मिन्नु दक्षिणा प्रतिष्ठितेतिश्रद्धायामिति यदा ह्येव श्रद्धत्तेऽथ दक्षिणां ददाति श्रद्धायाँ ह्येव दक्षिणा प्रतिष्ठितेति कस्मिन्नु श्रद्धा प्रतिष्ठितेति हृदय इति होवाच हृदयेन हि श्रद्धां जानाति हृदये ह्येव श्रद्धा प्रतिष्ठिता भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य २१ किंदेवतोऽस्यां प्रतीच्यां दिश्यसीति वरुणदेवत इति स वरुणः कस्मिन्प्रतिष्ठित इत्यप्स्विति कस्मिन्न्वापः प्रतिष्ठिता इति रेतसीति कस्मिन्नु रेतः प्रतिष्ठितमितिहृदय इति तस्मादपि प्रतिरूपं जातमाहुर्हृदयादिव सृप्तो हृदयादिव निर्मितइति हृदये ह्येव रेतः प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य २२ किंदेवतोऽस्यामुदीच्यां दिश्यसीति सोमदेवत इति स सोमः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति दीक्षायामिति कस्मिन्नु दीक्षा प्रतिष्ठितेति सत्य इति तस्मादपि दीक्षितमाहुः सत्यं वदेति सत्ये ह्येव दीक्षा प्रतिष्ठितेति कस्मिन्नु सत्यं प्रतिष्ठितमिति हृदय इति होवाच हृदयेन हि सत्यं जानाति हृदये ह्येव सत्यं प्रतिष्ठितं भवतीत्ये-वमेवैतद्याज्ञवल्क्य २३ किंदेवतोऽस्यां ध्रुवायां दिश्यसीत्यग्निदेवत इति सोऽग्निःकस्मिन्प्रतिष्ठित इति वाचीति कस्मिन्नु वाक् प्रतिष्ठितेति हृदय इति कस्मिन्नुहृदयं प्रतिष्ठितमिति २४ अहल्लिकेति होवाच याज्ञवल्क्यो यत्रैतदन्यत्रास्मन्मन्यासै यद्धयेतदन्यत्रास्मत्स्यच्छवानो वैनदद्यु-र्वयाँसि वैनद्विमथ्नीरन्निति २५ कस्मिन्नु त्वं चात्मा च प्रतिष्ठितौ स्थ इति प्राण इति कस्मिन्नु प्राणः प्रतिष्ठित इत्यपान इति कस्मिन्न्वपानः प्रतिष्ठित इति व्यान इति कस्मिन्नु व्यानः प्रतिष्ठित इत्युदान इति कस्मिन्नूदानः प्रतिष्ठित इति समान इति स एष नेति नेत्यात्मागृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्यो न हि शीर्यतेऽसङ्गो न हि सज्यतेऽसितोन व्यथते न रिष्यति । एतान्यष्टावायतनान्यष्टौ लोका अष्टौ देवा अष्टौ पुरुषाःस यस्तान्पुरुषान्निरुह्य प्रस्युह्यात्यक्रामत्तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि तं चेन्मे नविवद्वयसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति । तँ ह न मेने शाकल्यस्तस्य ह मूर्धाविपपातापि हास्य परिमोषिणोऽस्थीन्यपजहरु-रन्यन्मन्यमानाः २६ अथ होवाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वः कामयते स मा पृच्छतु सर्वे वा मापृच्छत यो वः कामयते तं वः पृच्छामि सर्वान्वा वः पृच्छामीति ते ह ब्राह्मणा न दधृषुः २७ तान्हैतैः श्लोकैः पप्रच्छ । यथा वृक्षो वनस्पतिस्तथैव पुरुषोऽमृषा । तस्य लोमानि पर्णानि त्वगस्योत्पाटिका बहिः । त्वच एवास्य रुधिरं प्रस्यन्दि त्वच उत्पटः । तस्मात्तदातृणणात्प्रैति

रसो वृक्षादिवाहतात् । माँसान्यस्य शकराणि किनाटँ स्राव तत्स्थिरम् ।
 अस्थीन्यन्तरतो दारूणि मज्जा मज्जोपमा कृता । यद्बृक्षो वृक्षो रोहति
 मूलान्नवतरः पुनः । मर्त्यः स्विन्मृत्युना वृक्षः कस्मान्मूलात्प्ररोहति । रेतस
 इति मा वोचत जीवतस्तत्प्रजायते । धानारुह इव वै वृक्षोऽञ्जसा प्रेत्य संभवः
 । यत्समूलमावृहेयुर्वृक्षं न पुनराभवेत् । मर्त्यः स्विन्मृत्युना वृक्षः
 कस्मान्मूलात्प्ररोहति । जात एव न जायते को न्वेवं जनयेत्पुनः ।
 विज्ञानमानन्दं ब्रह्म रातिर्दातुः परायणं तिष्ठमानस्य तद्विद इति २५

इति तृतीयाध्याये नवसं ब्राह्मणम् ६

इति तृतीयोऽध्यायः ३

चतुर्थोऽध्यायः ४

ॐ जनको ह वैदेह आसां चक्रेऽथ ह याज्ञवल्क्य आववाज । तँ होवाच
 याज्ञवल्क्य किमर्थमचारीः पशूनिच्छन्नखन्तानिति । उभयमेव सम्राडिति
 होवाच १ यत्ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे जित्वा शैलिनिर्वाग्वै ब्रह्मेति
 यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छैलिनिरब्रवीद्वाग्वै ब्रह्मेत्यवदतो
 हि किँ स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा
 एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य । वागेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा
 प्रज्ञेत्येनदुपासीत । का प्रज्ञता याज्ञवल्क्य वागेव सम्राडिति होवाच । वाचा
 वै सम्राड्वन्धुः प्रज्ञायत ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः
 पुराणंविद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्रा-शयनुव्याख्यानानि व्याख्यानानिष्टं
 हुतमाशितंपायितमयं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि वाचैव
 सम्राप्रज्ञायन्ते वाग्वै सम्राट्परमं ब्रह्म नैनं वाग्जहाति सर्वाण्येनं
 भूतान्यभिन्नरन्तिदेवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते । हस्त्यृषभं
 सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः । स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता
 मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति २ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्म
 उदङ्कः शौल्बायनःप्राणो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा
 तच्छौल्बायनोऽब्रवीत्प्राणो वै ब्रह्मेत्य-प्राणतो हि किँ स्यादित्यब्रवीत्तु ते
 तस्यायतनं प्रतिष्ठां नमेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि
 याज्ञवल्क्य प्राण एवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा प्रियमित्येनदुपासीत का प्रियता

याज्ञवल्क्य प्राण एव सम्राडिति होवाच प्राणस्य वै सम्राटकामायायाज्यं याजयत्यप्रतिगृह्यस्यप्रतिगृह्णात्यपि तत्र वधा-शङ्कं भवति यां दिशमेति प्राणस्यैव सम्राटकामाय प्राणो वै सम्राट्परमं ब्रह्म नैनं प्राणो जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिद्धरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ३ यदेव ते कश्चिद-ब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे बर्कुर्वाष्णश्चक्षुर्वै ब्रह्मेतियथा मातृमान्पितृमा-नाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तद्वाष्णोऽब्रवीच्चक्षुर्वै ब्रह्मेत्यपश्यतो हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठं न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य चक्षुरेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा सत्यमित्येनदुपासीत का सत्यता याज्ञवल्क्य चक्षुरेव सम्राडिति होवाच चक्षुषा वै सम्राट्पश्य-न्तमाहुरद्राक्षीरिति स आहाद्राक्षमिति तत्सत्यं भवति चक्षुर्वैसम्राट्परमं ब्रह्म नैनं चक्षुर्जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिद्धरन्ति देवो भूत्वादेवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्यहरेतेति ४ यदेव ते कश्चिद-ब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे गर्दभीविपीतो भारद्वाजः श्रोत्रं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तद्भारद्वाजोऽब्रवीच्छ्रोत्रं वै ब्रह्मेत्यशृण्वतो हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य श्रोत्रमेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठानन्त इत्येनदुपासीत कानन्तता याज्ञवल्क्य दिश एव सम्राडितिहोवाच तस्माद्द्वै सम्राडपि यां कां च दिशं गच्छति नैवास्या अन्तं गच्छत्यनन्ता हि दिशो दिशो वै सम्राट्श्रोत्रं श्रोत्रं वै सम्राट्परमं ब्रह्म नैनं श्रोत्रं जहानि सर्वाण्येनं भूतान्यभिद्धरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ५ यदेव तेकश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे सत्यकामो जाबालो मनो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तज्जाबालोऽब्रवीन्मनो वै ब्रह्मेत्यमन सो हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य मन एवायतनमाकाशः प्रतिष्ठानन्द इत्येनदुपासीत कानन्दता याज्ञवल्क्य मन एव सम्राडिति होवाच मनसा वै सम्राट्स्त्रयमभिहार्यते तस्यां प्रतिरूपः पुत्रो

जायते स आनन्दोमनो वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं मनो जहाति सर्वण्येनं
भूतान्यभिन्नरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं
सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत
नाननुशिष्य हरेतेति ६ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे विद-
ग्धःशाकल्यो हृदयं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयान्तथा
तच्छाकल्योऽब्रवीद्धृदयं वै ब्रह्मेत्यहृदय-स्य हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते
तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि
याज्ञवल्क्य हृदयमेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा स्थितिरित्येनदुपासीत का
स्थितता याज्ञवल्क्य हृदयमेव सम्राडिति होवाच हृदयं वै सम्राट्सर्वेषां
भूतानामायतनं हृदयं वै सम्राट्सर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा हृदये ह्येव
सम्राट्सर्वाणिभूतानि प्रतिष्ठितानि भवन्ति हृदयं वै सम्राट्परमं ब्रह्म नैनं हृदयं
जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिन्नरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं
विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच
याज्ञवल्क्यःपिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ७

इति चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् १

ॐ जनको ह वैदेहः कूर्चादुपावसर्पन्नुवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्यानु माशा-
धीति स होवाच यथा वै सम्राणमहान्तमध्वानमेष्यन्नथं वा नावं वा
समाददीतैवमेवैताभिरुपनिषद्भिः समाहितात्मास्येवं वृन्दारक आढ्यः
सन्नधीतवेद उक्तोपनिषत्क इतो विमुच्यमानः क्व गमिष्यसीति नाहं
तद्भगवन्वेद यत्र गमिष्यामीत्यथ वै तेऽहं तद्ब्रूयामि यत्र गमिष्यसीति ब्रवीतु
भगवानिति १ इन्धो ह वै नामैष योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तं वा एतमिन्धं
सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेणैव परोक्षप्रिया इव हि देवाः प्रत्यक्षद्विषः २
अथैतद्ब्रामेऽक्षणि पुरुषरूपमेषास्य पत्नी विराट्तयोरेष संस्तावो य एषोऽन्तर्हृदय
आकाशोऽथैनयोरेतदन्नं य एषोऽन्तर्हृदये लोहितपिण्डोऽथैनयोरेतत्प्रावरणां
यदेतदन्तर्हृदये जालकमिवाथैनयोरेषा सृतिः संचरणी यैषा हृदयादूर्ध्वा
नाड्यु-च्चरति यथा केशः सहस्रधा भिन्न एवमस्यैता हिता नाम
नाड्योऽन्तर्हृदये प्रतिष्ठिता भवन्त्येताभिर्वा एतदास्रवदास्रवति तस्मादेष
प्रविविक्ताहारतर इवैव भवत्यस्माच्छारीरादात्मनः ३ तस्य प्राची दिक्प्राञ्चः
प्राणा दक्षिणा दिग्दक्षिणे प्राणाः प्रतीचि दिक्प्रत्यञ्चःप्राणा उदीची दिगुदञ्चः

प्राणा ऊर्ध्वा दिगूर्ध्वाः प्राणा अवाची दिगवाञ्चः प्राणाः सर्वा दिशः सर्वे प्राणाः स एष नेति नेत्यात्मागृह्णो न हि गृह्यतेऽशीर्यो न हि शीर्यतेऽसङ्गो न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते ग रिष्यत्यभयं वै जनक प्राप्नोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः । स होवाच जनको वैदेहोऽभयं त्वा गच्छताद्याज्ञवल्क्य यो नो भगवन्नभयं वेदयसे नमस्तेऽस्त्वमे विदेहा अयमहमस्मि ४

इति चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् २

जनकं ह वैदेहं याज्ञवल्क्यो जगाम स मेने न वदिष्य इत्यथ ह यजनकश्च वैदेहो याज्ञवल्क्यश्चाग्निहोत्रे समूदाते तस्मै ह याज्ञवल्क्यो वरं ददौ स ह कामप्रश्नमेव वब्रे तं हास्मै ददौ तं ह सम्राडेव पूर्वं पप्रच्छ १ याज्ञवल्क्य- किंज्योतिरयं पुरुष इति । आदित्यज्योतिः सम्राडिति होवाचादित्येनैवायं ज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य २ अस्तमित आदित्येयाज्ञवल्क्य किंज्योतिरेवायं पुरुष इति चन्द्रमा एवास्य ज्योतिर्भवतीति चन्द्रमसैवायं ज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ३ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते किंज्योतिरेवायं पुरुष इत्यग्निरेवास्य ज्योतिर्भवतीत्यग्निनैवायं ज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ४ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ किंज्योतिरेवायं पुरुष इति वागेवास्य ज्योतिर्भवतीति वाचैवायं ज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीति तस्माद्द्वै सम्राडपि यत्र स्वः पाणिर्न विनिर्जायति अथ यत्र वागुच्चरत्युपैव तत्र न्येतीत्ये- वमेवैतद्याज्ञवल्क्य ५ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ शान्तायां वाचि किंज्योतिरेवायं पुरुष इत्यात्मैवास्य ज्योति- र्भवतीत्यात्मनैवायं ज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीति ६ कतम आत्मेतियोऽयं विज्ञानमयः प्रानेषु हृद्यन्तज्योतिः पुरुषः स समानः सन्नुभौ लोकावनुसंचरति ध्यायतीव लोलायतीव स हि स्वप्नो भूत्वेमं लोकमति- क्रामति मृत्यो रूपाणि ७ स वा अयं पुरुषो जायमानः शरीरमभिसंपद्यमानः पाप्मभिः संसृज्यते स उत्कामन्म्रियमाणः पाप्मनो विजहाति ८ तस्य वा एतस्य पुरुषस्य द्वे एव स्थाने भवत इदं च परलोकस्थानं च सन्ध्यं तृतीयं स्वप्नस्थानं तस्मिन्सन्ध्ये स्थाने तिष्ठन्नेते उभे स्थाने पश्यतीदं च परलोकस्थानं च । अथ यथाक्रमोऽयं परलोकस्थाने भवति तमाक्रममाक्रम्योभयान्पाप्मन

आनन्दाँश्च पश्यति स यत्र प्रस्वपित्यस्य लोकस्य सर्वावतो मात्रामपादाय स्वयं
 विहृत्य स्वयं निर्माय स्वेन भासा स्वेन ज्योतिषा प्रस्वपित्यत्रायं पुरुषः स्वयं
 ज्योतिर्भवति ९ न तत्र रथा न रथयोगा न पन्थानो भवन्त्यथ रथान्नथ-
 योगान्पथः सृजते न तत्रानन्दा मुदः प्रमुदो भवन्त्यथानन्दान्मुदः प्रमुदः सृजते
 न तत्र वेशान्ताः पृष्करिष्यः स्रवन्त्यो भवन्त्यथ वेशान्तानपुष्करिणीः स्रवन्तीः
 सृजते स हि कर्ता १० तदेते श्लोका भवन्ति । स्वप्नेन शारीरमभिप्रहृत्यासुप्तः
 सुप्तानभिचाकशीति । शूक्रमादाय पुनरैति स्थानं हिरण्मयः पुरुष एकहँसः
 ११ प्राणेन रक्षन्नवरं कुलायं बहिष्कुलायादमृतश्चरित्वा । स ईयतेऽमृतो यत्र
 कामं हिरण्मयः पुरुष एकहँसः १२ स्वप्रान्त उच्चावचमीयमानो रूपाणि देवः
 कुरुते बहूनि । उतेव स्त्रीभिः सह मोदमानो जज्ञदुतेवापि भयानि पश्यन्
 १३ आराममस्य पश्यन्ति न तं पश्यति कश्चनेति । तं नायतं बोधयेदित्याहुः
 । दुर्भिषज्यँ हास्मै भवति यमेष न प्रतिपद्यते । अथो स्वल्वाहुर्जागरितदेश
 एवास्यैष इति यानि ह्येव जाग्रत्पश्यति तानि सुप्त इत्यत्रायं पुरुषः स्वयंज्योति-
 र्भवति सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षाय ब्रूहीति १४ स वा
 एष एतस्मिन्संप्रसादे रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं
 प्रतियोन्याद्रवति स्वप्रायैव स यत्तत्र किञ्चित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो
 ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं
 विमोक्षायैव ब्रूहीति १५ स वा एष एतस्मिन्स्वप्ने रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं
 च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव स यत्तत्र किञ्चि-
 त्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहं
 भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति १६ स वा एष एतस्मि-
 न्बुद्धान्ते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति
 स्वप्रान्तायैव १७ तद्यथा महामत्स्य उभे कूलेऽनुसंचरति पूर्वं चापरं चैवमेवायं
 पुरुष एतावुभावन्तावनुसंचरति स्वप्रान्तं च बुद्धान्तं च १८ तद्यथास्मि-
 न्नाकाशेश्येनो वा सुपर्णो वा विपरिपत्य श्रान्तः सँहत्य पक्षौ संलयायैव ध्रियत
 एवमेवायं पुरुषा एतस्मा अन्ताय धावति यत्र सुप्तो न कंचन कामं कामयते न
 कंचन स्वप्नं पश्यति १९ ता वा अस्यैता हिता नाम नाड्यो यथा केशः
 सहस्रधा भिन्नस्तावताणिमा तिष्ठन्ति शुक्लस्य नीलस्य पिङ्गलस्य हरितस्य
 लोहितस्य पूर्णा अथ यत्रैनं घ्नन्तीव जिनन्तीव हस्तीव विच्छाययतिगर्तमिव
 पतति यदेव जाग्रद्भयं पश्यति तदत्राविद्यया मन्यतेऽथ यत्र देव इव

राजेवाहमेवेदं सर्वोऽस्मीति मन्यते सोऽस्य परमो लोकः २० तद्वा
 अस्यैतदतिच्छन्दा अपहतपाप्माभयं रूपम् । तद्यथा प्रियया स्त्रिया संपरि-
 ष्वक्तो न बाह्यं किंचन वेद नान्तरमेवमेवायं पुरुषः प्राज्ञेनात्मना संपरिष्वक्तो
 न बाह्यं किंचन वेद नान्तरं तद्वा अस्यैतदाप्तकाममात्मकाममकामं रूपं शोका-
 न्तरम् २१ अत्र पितापिता भवति मातामाता लोका अलोका देवा अदेवा वेदा
 अवेदाः । अत्र स्तेनोऽस्तेनो भवति भ्रूणहाभ्रूणहा चारडालोऽचारडालः
 पौल्कसोऽपौल्कसः श्रमणोऽश्रमणस्तापसोऽतापसोऽनन्वागतं पुण्येनानन्वागतं
 पापेन तीर्णो हि तदा सर्वाञ्छोकान्दृदयस्य भवति २२ यद्वै तन्न पश्यति पश्यन्वै
 तन्न पश्यति न हि द्रष्टृर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्दिद्वितीयमस्ति
 ततोऽन्यद्विभक्तं यत्पश्येत् २३ यद्वै तन्न जिघ्रति जिघ्रन्वै तन्न जिघ्रति न हि
 घ्रातुघ्रातेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्दिद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं
 यज्जिघ्रेत् २४ यद्वै तन्न रसयते रसयन्वै तन्न रसयते न हि रसयित्
 रसयतेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्दिद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं
 यद्रसयेत् २५ यद्वै तन्न वदति वदन्वै तन्न वदति न हि वक्तुर्वक्तेर्विपरिलोपो
 विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्दिद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यद्वदेत् २६ यद्वै
 तन्न शृणोति शृण्वन्वै तन्न शृणोति न हि श्रोतुः श्रुतेर्विपरिलोपो
 विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्दिद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यच्छृणुयात् २७ यद्वै
 तन्न मनुते मन्वानो वै तन्न मनुते न हि मन्तुर्मतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न
 तु तद्दिद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यन्मन्वीत् २८ यद्वै तन्न स्पृशति स्पृशन्वै
 तन्न स्पृशति न हि स्पृष्टुः स्पृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु
 तद्दिद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यत्स्पृशेत् २९ यद्वै तन्न विजानाति विजानन्वै
 तन्न विजानाति न हि विज्ञातुर्विज्ञातेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु
 तद्दिद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यद्विजानीयात् ३० वत्र वान्यदिव
 स्यात्तत्रान्योऽन्यत्पश्येदन्योऽन्यज्जिघ्रेदन्योऽन्यद्रसयेदन्योऽन्यद्वदेदन्योऽन्यच्छृणु
 यादन्योऽन्यन्मन्वीतान्योऽन्यत्स्पृशेदन्योऽन्यद्विजानीयात् ३१ सलिल एको
 द्रष्टाद्वैतो भवत्येष ब्रह्मलोकः सम्राडिति हैनमनुशशास याज्ञवल्क्य एषास्य
 परमा गतिरेषास्य परमा संपदेषोऽस्य परमो लोक एषोऽस्य परम आनन्द
 एतस्यैवानन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति ३२ स यो मनुष्याणां राद्धः
 समृद्धो भवत्यन्येषामधिपतिः सर्वैर्मानुष्यकैर्भोगैः संपन्नतमः स मनुष्याणां परम
 आनन्दोऽथ ये शतं मनुष्याणामानन्दाः स एकः पितृणां जितलोका-

नामानन्दोऽथ ये शतं पितृणां जितलोकानामानन्दाः स एको गन्धर्वलोक
 आनन्दोऽथ ये शतं गन्धर्वलोक आनन्दाः स एकः कर्मदेवानामानन्दो ये कर्मणा
 देवत्वमभिसंपद्यन्तेऽथ ये शतं कर्मदेवानामानन्दाः स एक आजानदेवा-
 नामानन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतमाजानदेवानामानन्दाः
 स एकः प्रजापतिलोक आनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतं
 प्रजापतिलोक आनन्दाः स एको ब्रह्मलोक आनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजि-
 नोऽकामहतोऽथैष एव परम आनन्द एष ब्रह्मलोकः सम्राडिति होवाच
 याज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीत्यत्र ह
 याज्ञवल्क्यो बिभयां चकार मेधावी राजा सर्वेभ्योमान्तेभ्य उदरौत्सीदिति ३३
 स वा एष एतस्मिन्स्वप्नान्ते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं
 प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव ३४ तद्यथानः सुसमाहितमुत्सर्जद्याया-
 देवमेवायं शारीर आत्मा प्राज्ञेनात्मनान्वारूढ उत्सर्जन्याति यत्रैतदूर्ध्वो-
 च्छ्वासी भवति ३५ स यत्रायमणिमानं न्येति जरया वोपतपता वाणिमानं
 निगच्छति तद्यथाम्रं वौदुम्बरं वा पिप्पलं वा बन्धनात्प्रमुच्यत एवमेवायं पुरुष
 एम्योऽङ्गेभ्यः संप्रमुच्य पुनः प्रतिन्यायंप्रतियोन्याद्रवति प्राणायैव ३६ तद्यथा
 राजानमायान्तमुग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामणयोऽन्नैः पानैरावसथैः प्रतिकल्प-
 न्तेऽयमायात्वयमागच्छतीत्येवं हैवंविदं सर्वाणि भूतानि प्रतिकल्पन्त इदं
 ब्रह्मायातीदमागच्छतीति ३७ तद्यथा राजानं प्रयियासन्तमुग्राः प्रत्येनसः
 सूतग्रामणयोऽभिसमायन्त्येवमेवेममात्मानमन्तकाले सर्वे प्राणा अभिसमा-
 यन्ति यत्रैतदूर्ध्वोच्छ्वासी भवति ३८

इति चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ३

स यत्रायमात्माबल्यं न्येत्य संमोहमिव न्येत्यथैनमेते प्राणा अभिसमायन्ति स
 एतास्तेजोमात्राः समभ्याददानो हृदयमेवान्ववक्रामति स यत्रैष चान्नुषःपुरुषः
 पराङ्पर्यावर्ततेऽथारूपज्ञो भवति १ एकीभवति न पश्यतीत्याहुरेकीभवति न
 जिघ्रतीत्याहुरेकीभवति न रसयत इत्याहुरेकीभवति न वदतीत्याहुरेकीभवति
 न शृणोतीत्याहुरेकीभवति न मनुत इत्याहुरेकीभवति न स्पृशतीत्याहुरेकीभवति
 न विजानातीत्याहुरेकीभवति न विदतीत्याहुरेकीभवति न प्रद्योतेतेनैष आत्मा
 निष्क्रामति चक्षुष्टो वा मूर्ध्नो वान्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यस्तमुत्क्रामन्तं प्राणो-
 नूत्क्रामति प्राणमनूत्क्रामन्तं सर्वे प्राणा अनूत्क्रामन्ति स विज्ञानो भवति

सविज्ञानमेवान्ववक्रामति । तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च २
तद्यथा तृणजलायुका तृणस्यान्तं गत्वान्यमाक्रममाक्रम्यात्मानमुपसँहरत्ये-
वमेवायमात्मेदं शरीरं निहत्याविद्यां गमयित्वान्यमाक्रममाक्रम्यात्मा-
नमुपसँहरति ३ तद्यथा पेशस्कारी पेशसो मात्रामपादायान्यन्नवतरं कल्याणतरं
रूपं तनुत एवमेवायमात्मेदं शरीरं निहत्याविद्यां गमयित्वान्यन्नवतरं
कल्याणतरं रूपं कुरुते पित्र्यं वा गान्धर्वं वा दैवं वा प्राजापत्यं वा ब्राह्मं
वान्येषां वा भूतानाम् ४ स वा अयमात्माब्रह्म विज्ञानमयो मनोमयः
प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयः पृथिवीमय आपोमयो वायुमय आकाश-
मयस्तेजोमयोऽतेजोमयः काममयोऽकाममयः क्रोधमयोऽक्रोधमयो धर्ममयो-
ऽधर्ममयः सर्वमयस्तद्यदेतदिदंमयोऽदोमय इति यथाकारी यथाचारी तथा
भवति साधुकारी । साधुर्भवति पापकारी पापो भवति पुण्यः पुण्येन कर्मणा
भवति पापः पापेन । अथो खल्वाहुः काममय एवायं पुरुष इति स यथाक्रामो
भवति तत्क्रतुर्भवति यत्क्रतुर्भवति तत्कर्म कुरुतेपत्कर्म कुरुते तदभिसंपद्यते ५
तदेष श्लोको भवति । तदेव सक्तः सह कर्मणैति लिङ्गं मनो यत्र निषक्तमस्य
। प्रात्यान्तं कर्मणस्तस्य यत्किंचेह करोत्ययम् । तस्माल्लोकात्पुनरैत्यस्मै
लोकाय कर्मण इति नु कामयमानोऽथाकामयमानो योऽकामो निष्काम
आप्तकाम आत्मकामो न तस्य प्राणा उत्क्रामन्ति ब्रह्मैव सन्ब्रह्माप्येति ६ तदेष
श्लोको भवति । यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः । अथ
मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इति । तद्यथाहिनिर्ल्वयनी वल्मीके मृता
प्रत्यस्ता शयीतैवमेवेदं शरीरं शेतेऽथायमशरीरोऽमृतः प्राणोब्रह्मैव तेज एव
सोऽहं भगवते सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः ७ तदेते श्लोका
भवन्ति

अणुः पन्था विततः पुराणो माँ स्पृष्टोऽनुवित्तो मयैव
तेन घीरा अपियन्ति ब्रह्मविदः स्वर्गं लोकमित ऊर्ध्वं विमुक्ताः ८

तस्मिञ्छुक्लमुत नीलमाहुः पिङ्गलं हरितं लोहितं च
एष पन्था ब्रह्मणा हानुवित्तस्तेनैति ब्रह्मवित्पुण्यकृतैजसश्च ९

अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते

ततोभूय इव ते तमो य उ विद्यायाँ रताः १०

अनन्दा नाम ते लोका अन्धेन तमसावृताः
ताँस्ते प्रेत्याभिगच्छन्त्यविद्वाँसोऽबुधो जनाः ११

आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः
किमिच्छन्कस्य कामाय शरीरमनुसंज्वरेत् १२

यस्यानुवित्तः प्रतिबुद्ध आत्मास्मिन्संदेहो गहने प्रविष्टः
स विश्वकृत्स हि सर्वस्य कर्ता तस्य लोकः स उ लोक एव १३

इहैव सन्तोऽथ विद्यस्तद्वयं न चेदवेदिर्महती विनष्टिः
ये तद्विदुरमृतास्ते भवन्त्यथेतरे दुःखमेवापियन्ति १४

यदैतमनुपश्यत्यात्मानं देवमञ्जसा
ईशानं भूतभव्यस्य न ततो विजुगुत्सते १५

यस्मादर्वाक्संवत्सरोऽहोभिः परिवर्तते
तद्देवा ज्योतिषां ज्येतिरायुर्होपासतेऽमृतम् १६

यस्मिन्पञ्च पञ्चजना आकाशश्च प्रतिष्ठितः
तमेव मन्य आत्मानं विद्वान्ब्रह्मामृतोऽमृतम् १७

प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षुरुत श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो ये मनो विदुः
ते निचिक्युर्ब्रह्म पुराणमग्रयम् १८

मनसैवानुद्रष्टव्यं नेह नानास्ति किञ्चन
मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति १९

एकधैवानुद्रष्टव्यमेतदप्रमयं ध्रुवम्
विरजः पर आकाशादज आत्मा महान्ध्रुवः २०

तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः
नानुध्यायाद्ब्रह्मब्दान्वाचो विग्लापनं हि तदिति २१

स वा एष महानज आत्मा योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु य एषोऽन्तर्हृदय आ-
काशस्तस्मिञ्छेतेसर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः स न साधुना
कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कनीयानेष सर्वेश्वर एष भूताधिपतिरेष भूतपाल
एष सेतुर्विधरण एषां लोकानामसंभेदाय तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा
विविदिषन्ति यज्ञेन दानेन तपसानाशकेनैतमेव विदित्वा मुनिर्भवति ।
एतमेव प्रव्रा-जिनोलोकमिच्छन्तः प्रव्रजन्ति । एतद्ध स्म वै तत्पूर्वे विद्वांसः
प्रज्ञां न कामयन्ति किं प्रजया करिष्यामो येषां नोऽयमात्मायं लोक इति ते ह
स्म पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ भिक्षाचर्यं चरन्ति
या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तैषणा या वित्तैषणा सा लोकैषणोमे ह्येते एषणे एव
भवतः । स एष नेति नेत्यात्मागृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्यो न हि शीर्यतेऽसङ्गो
न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यत्येतमु हैवैते न तरत इत्यतः
पापमकरवमित्यतः कल्याण-मकरवमित्युभे उ हैवैष एते तरति नैनं कृताकृते
तपतः २२ तदेतदृचाभ्युक्तम् । एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न वर्धते कर्मणा
नो कनीयान् । तस्यैव स्यात्पदवित्तं विदित्वा न लिप्यते कर्मणा पापकेनेति
। तस्मादेवंविच्छान्तो दान्त उपरतस्तिद्विः समाहितो भूत्वात्मन्येवात्मानं
पश्यति सर्वमात्मानं पश्यति नैनं पाप्मा तरति सर्वं पाप्मानं तरति नैनं पाप्मा
तपति सर्वं पाप्मानं तपति विपापो विरजोऽविचिकित्सो ब्राह्मणो भवत्येष
ब्रह्मलोकः सम्राडेनं प्रापितोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते
विदेहान्दामि मां चापि सह दास्यायेति २३ स वा एष महानज आत्मान्नादो
वसुदानो विन्दते वसु य एवं वेद २४ स वा एष महानज आत्माज-
रोऽमरोऽमृतोऽभयो ब्रह्माभयं वै ब्रह्माभयं हि वै ब्रह्म भवति य एवं वेद २५
इति चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ४

अथ ह याज्ञवल्क्यस्य द्वे भार्ये बभूवतुर्मैत्रेयी च कात्यायनी च तयोर्ह मैत्रेयी
ब्रह्मवादिनी बभूव स्त्रीप्रज्ञैव तर्हि कात्यायन्यथ ह याज्ञवल्क्योऽन्यद्ब्र-
ह्मत्तमुपाकरिष्यन् १ मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्यः प्रव्रजिष्यन्वा अरेऽहमस्मा-
त्स्थानादस्मि हन्त तेऽनया कात्यायन्यान्तं करवाणीति २ सा होवाच मैत्रेयी

यन्नु म इयं भगोः सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात्स्यां न्वहं तेनामृताहो३ नेति
 नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितं
 स्यादमृतत्वस्य तु नाशास्ति वित्तेनेति ३ सा होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृता
 स्यां किमहं तेन कुर्यां यदेव भगवान्वेद तदेव मे ब्रूहीति ४ स होवाच
 याज्ञवल्क्यः प्रिया वै स्वलु नो भवती सती प्रियमवृधद्धन्त तर्हि
 भवत्येतद्व्याख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ५ स होवाच
 न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति
 । न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया
 भवति । न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः
 प्रिया भवन्ति । न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय
 वित्तं प्रियं भवति । न वा अरे पशूनां कामाय पशवः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु
 कामाय पशवः प्रिया भवन्ति । न वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं
 भवत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं भवति । न वा अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं
 प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रियं भवति । न वा अरे लोकानां कामाय
 लोकाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति । न वा अरे
 देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय देवाः प्रिया भवन्ति । न
 वा अरे वेदानां कामाय वेदाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय वेदाः प्रिया
 भवन्ति । न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु कामाय
 भूतानि प्रियाणि भवन्ति । न वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु
 कामाय सर्वं प्रियं भवति । आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो
 निदिध्यासितव्यो मैत्रेय्यात्मनि खल्वरे दृष्टे श्रुते मते विज्ञात इदं सर्वं विदितम्
 ६ ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः क्षत्रं वेद
 लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद देवास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो
 देवान्वेद वेदास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो वेदान्वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो
 भूतानि वेद सर्वं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे
 देवा इमे वेदा इमानि भूतानीदं सर्वं यदयमात्मा ७ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य
 न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय दुन्दुमेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा शब्दो
 गृहीतः ८ स यथा शङ्गस्य ध्मायमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय
 शङ्गस्य तु ग्रहणेन शङ्गध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ९ स यथा वीणायाँ वाद्यमानायै
 न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय वीणायाँ तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो

गृहीतः १० स यथाद्रैधाग्रेरम्याहितस्य पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा
 अरेऽस्यमहतो भूतस्य निश्चसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस
 इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि
 व्याख्यानानीष्टं हुतमाशितं पायितमयं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च
 भूतान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्चसितानि ११ स यथा सर्वासामपां समुद्र
 एकायनमेवं सर्वेषां स्पर्शानां त्वगेकायनमेवं सर्वेषां गन्धानां नासिके
 एकायनमेवं सर्वेषां रसानां जिह्वैकायनमेवं सर्वेषां रूपाणां चक्षुरेकायनमेवं
 सर्वेषां शब्दानां श्रोत्रमेकायनमेवं सर्वेषां संकल्पानां मन एकायनमेवं सर्वासां
 विद्यानां हृदयमेकायनमेवं सर्वेषां कर्मणां हस्तावेका-यनमेवं
 सर्वेषामानन्दानामुपस्थ एकायनमेवं सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेका-यनमेवं
 सर्वेषामध्वनां पादावेकायनमेवं सर्वेषां वेदानां वागेकायनम् १२ स यथा
 सैन्धवघनोऽनन्तरोऽबाह्यः कृत्स्नो रसघन एवैवं वा अरेऽयमात्मानन्त-
 रोऽबाह्यः कृत्स्नः प्रज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न
 प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः १३ सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव
 मा भगवान्मोहान्तमापीपिपन्न वा अहमिमं विजानामीति स होवाच न वा
 अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यविनाशी वा अरेऽयमात्मानुच्छित्तिधर्मा १४ यत्र हि द्वैत-
 मिव भवति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरं रस-यते
 तदितर इतरमभिवदति तदितर इतरं शृणोति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरं
 स्पृशति तदितर इतरं विजानाति यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं पश्ये-
 त्त्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कं रसयेत्तत्केन कमभिवदेत्तत्केन कं शृणुयात्तत्केन कं
 मन्वीत तत्केन कं स्पृशेत्तत्केन कं विजानीयाद्येनेदं सवं विजानातितं केन
 विजानीयात्स एष नेति नेत्यात्मागृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्यो न हि शीर्यतेऽसङ्गो
 न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यति विज्ञातारमरे केन विजानीया-
 दित्युक्तानुशासनासि मैत्रेय्येतावदरे खल्वमृतत्वमिति होक्त्वा याज्ञवल्क्यो
 विजहार १५

इति चतुर्थाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ५

अथ वंशः पौतिमाष्यो गौपवनाद्गौपवनः पौतिमाष्यात्पौतिमाष्यो
 गौपवनाद्गौपवनः कौशिकात्कौशिकः कौशिडन्यात्कौशिडन्यः शाशिडल्या-
 छाशिडल्यः कौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः १ आग्निवेश्यादाग्निवेश्यो

गाग्याद्गाग्यो गाग्याद्गाग्यो गौतमाद्गौतमः सैतवात्सैतवः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणो गाग्यायणाद्गाग्यायण उद्दालकायनादुद्दालकायनो जाबालायनाज्जाबालायनो माध्यन्दिनायनान्माध्यन्दिनायनः सौकरायणात्सौकरायणः काषाणात्काषायणः सायकायनात्सायकायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिः २ घृतकौशिकागद्धृतकौशिकः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणः पाराशर्यात्पाराशर्यो जातूकर्याज्जातूकर्य आसुरायणाच्च यास्काच्चासुरायणस्त्रैवणोस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरिर्भारद्वाजाद्भारद्वाज आत्रेयादात्रेयो माण्डेर्माण्डिगौतमाद्गौतमो गौतमाद्गौतमो वात्स्याद्यात्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्यात्काप्यात्कैशोर्यः काप्यः कुमारहारितात्कुमारहारितो गालवाद्गालवो विदर्भीकौण्डिन्याद्विदर्भीकौण्डिन्यो वत्सनपातो बाभ्रवाद्बत्सनपाद्बाभ्रवः पथः सौभरात्पन्थाः सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसादयास्य आङ्गिरस आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आथर्वणाद्ध्यङ्ङाथर्वणो दैवादथर्वा दैवो मृत्योः प्राध्वँसनान्मृत्युः प्राध्वँसनः प्रध्वँसनात्प्रध्वँसन एकर्षेरेकर्षिर्विप्रचित्तेर्विप्रचित्तिर्व्यष्टेर्वष्टिः सनारोः सनारुः सनातनात्सनातनः सनगात्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभु ब्रह्मणे नमः ३

इति चतुर्थाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ६

चतुर्थोऽध्यायः

पञ्चमोऽध्यायः ५

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते

ॐ खं ब्रह्म खं पुराणम् वायुरं खमिति ह स्माह कौरव्यायणीपुत्रो वेदोऽयं ब्राह्मणा विदुर्वेदेनेन यद्वेदितव्यम् १

इति पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् १

त्रयाः प्राजापत्याः प्रजापतौ पितरि ब्रह्मचर्यमूषुर्देवा मनुष्या असुरा उषित्वा ब्रह्मचर्यं देवा ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दाम्यतेति न आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति १ अथ हैनं मनुष्या ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दत्तेति न

आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति २ अथ हैनमसुरा ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दयध्वमिति न आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति तदेतदेवैषादैवी वागनुवदति स्तनयिर्दुर्द द द इति दाम्यत दत्त दयध्वमिति तदेतत्रयं शिञ्चेद्दमं दानं दयामिति ३

इति पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् २

एष प्रजापतिर्यद्द्वयमेतद्ब्रह्मैतत्सर्वं तदेतत्त्रयक्षरं हृदयमिति ह इत्येकमक्षरमभिहरन्त्यस्मै स्वाश्चान्ये च य एवं वेद द इत्येकमक्षरं ददत्यस्मै स्वाश्चान्ये च य एवं वेद यमित्येकमक्षरमेति स्वर्गं लोकं य एवं वेद १

इति पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ३

तद्वै तदेतदेव तदास सत्यमेव स यो हैतं महद्यक्षं प्रथमजं वेद सत्यं ब्रह्मेति जयतीमाँल्लोकान्जित इन्वसावसद्य एवमेतं महद्यक्षं प्रथमजंवेद सत्यं ब्रह्मेति सत्यं ह्येव ब्रह्म १

इति पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ४

आप एवेदमग्र आसुस्ता आपः सत्यमसृजन्त सत्यं ब्रह्म ब्रह्म प्रजापतिं प्रजापतिर्देवाँस्ते देवाः सत्यमेवोपासते तदेतत्त्रयक्षरं सत्यमिति स इत्येकमक्षरं तीत्येकमक्षरं यमित्येकमक्षरं प्रथमोत्तमे अक्षरे सत्यं मध्यतोऽनृतं तदेतद-नृतमुभयतः सत्येन परिगृहीतं सत्यभूयमेव भवति नैवं विद्वाँसमनृतं हिनस्ति १ तद्यत्तत्सत्यमसौ स आदित्यो य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषो यश्चायं दक्षिणोऽक्षन्पुरुषस्तावेतावन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ रश्मिभिरेषोऽस्मिन्प्रतिष्ठितः प्राणैरयममुष्मिन् स यदोत्क्रमिष्यन्भवति शुद्धमेवैतन्मण्डलं पश्यति नैनमेते रश्मयः प्रत्यायन्ति २ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषस्तस्य भूरितिशिर एकं शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे तस्योपनिषदहरिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ३ योऽयं दक्षिणोऽक्षन्पुरुषस्तस्य भूरिति शिर एकं शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे तस्योपनिषदहमिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ४

इति पञ्चमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ५

मनोमयोऽयं पुरुषो भाः सत्यस्तस्मिन्नन्तर्हृदये यथा व्रीहिर्वा यवो वा स एष
सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः सर्वमिदं प्रशास्ति यदिदं किं च १

इति पञ्चमाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ६

विद्युद्ब्रह्मेत्याहुर्विदानाद्विद्युद्विद्यत्येनं पाप्मनो य एवं वेद विद्युद्ब्रह्मेति
वद्युद्धयेव ब्रह्म १

इति पञ्चमाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ७

वाचं धेनुमुपासीत तस्याश्चत्वारः स्तनाः स्वाहाकारो वषट्कारो हन्तकारः
स्वधाकारस्तस्यै द्वौ स्तनौ देवा उपजीवन्ति स्वाहाकारं च वषट्कारं च
हन्तकारं मनुष्याः स्वधाकारं पितरस्तस्याः प्राण ऋषभो मनो वत्सः १

इति पञ्चमाध्यायेऽष्टमं ब्राह्मणम् ८

अयमग्निर्वैश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पज्यते यदिदमद्यते तस्यैष घोषो
भवति यमेतत्कर्णावपिधाय शृणोति स यदोत्क्रमिष्यन्भवति नैनं घोषं शृणोति
१

इति पञ्चमाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ९

यदा वै पुरुषोऽस्माल्लोकात्प्रैति स वायुमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा
रथचक्रस्य खं तेन स ऊर्ध्वं आक्रमते स आदित्यमागच्छति तस्मै स
तत्रविजिहीते यथा लम्बरस्य खं तेन स ऊर्ध्वं आक्रमते स चन्द्रमसमागच्छति
तस्मै स तत्र विजिहीते यथा दुन्दुभेः खं तेन स ऊर्ध्वं आक्रमते स लोकमा-
गच्छत्यशोकमहिमं तस्मिन्वसति शाश्वतीः समाः १

इति पञ्चमाध्याये दशमं ब्राह्मणम् १०

एतद्वै परमं तपो यद्व्याहितस्तप्यते परमं हैव लोकं जयति य एवं वेदैतद्वैपरमं
तपो यं प्रेतमरण्यं हरन्ति परमं हैव लोकं जयति य एवं वेदैतद्वैपरमं तपो यं
प्रेतमग्नावभ्यादधति परमं हैव लोकं जयति य एवं वेद १

इति पञ्चमाध्याय एकादशं ब्राह्मणम् ११

अन्नं ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा पूयति वा अन्नमृते प्राणात्प्राणो ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा शुष्यति वै प्राण ऋतेऽन्नादेते ह त्वेव देवते एकधाभूयं भूत्वा परमतां गच्छतस्तद्ध स्माह प्रातृदः पितरं किँस्विदेवैवं विदुषे साधु कुर्या किमेवास्मा असाधु कुर्यामिति स ह स्माह पाणिना मा प्रातृद कस्त्वेनयोरेकधा भूयं भूत्वा परमतां गच्छतीति तस्मा उ हैतदुवाच वीत्यन्नं वै व्यन्ने हीमानि सर्वाणि भूतानि विष्टानि रमिति प्राणो वै रं प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि रमन्ते सर्वाणि ह वा अस्मिन्भूतानि विशन्ति सर्वाणि भूतानि रमन्ते य एवं वेद १

इति पञ्चमाध्याये द्वादशं ब्राह्मणम् १२

उक्थं प्राणो वा उक्थं प्राणो हीदँ सर्वमुत्थापयत्युद्धास्मादुक्थविद्वीरस्ति-
ष्ठत्युक्थस्य सायुज्यँ सलोकतां जयति य एवं वेद १ यजुः प्राणो वै यजुः प्राणे
हीमानि सर्वाणि भूतानि युज्यन्ते युज्यन्ते हास्मै सर्वाणि भूतानि श्रैष्ठ्याय यजुषः
सायुज्यँ सलोकतां जयति य एवं वेद २ साम प्राणो वै साम प्राणे हीमानि
सर्वाणि भूतानि सम्यञ्चि सम्यञ्चि हास्मै सर्वाणि भूतानि श्रैष्ठ्याय कल्पन्ते साम्नः
सायुज्यँ सलोकतां जयति य एवं वेद ३ क्षत्रं प्राणो वै क्षत्रं प्राणो हि वै क्षत्रं
त्रायते हैनं प्राणः क्षणितोः प्रक्षत्रमत्रमाप्नोति क्षत्रस्य सायुज्यँ सलोकतां जयति
य एवं वेद ४

इति पञ्चमाध्याये त्रयोदशं ब्राह्मणम् १३

भूमिरन्तरिक्षं द्यौरित्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या
एतत्स यावदेषु त्रिषु लोकेषु तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद १ ऋचो
यजूषि सामानीत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या
एतत्स यावतीयं त्रयी विद्या तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद २
प्राणोऽपानो व्यान इत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या
एतत्स यावदिदं प्राणि तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेदाथास्या एतदेव
तुरीयं दर्शतं पदं परोरजा य एष तपति यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं दर्शतं पदमिति ददश
इव ह्येष परोरजा इति सर्वमु ह्येवैष रज उपर्युपरि तपत्येवं हैव श्रिया यशसा
तपति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ३ सैषा गायत्र्येतस्मिँस्तुरीये दर्शति पदे परोर-
जसि प्रतिष्ठिता तद्वै तत्सत्ये प्रतिष्ठितं चक्षुर्वै सत्यं चक्षुर्हि वै सत्यं तस्मा-
द्यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयातामहमदर्शमहमश्रौषमिति य एवं ब्रूयादहम-

दर्शमितितस्मा एव श्रद्धध्याम तद्वै तत्सत्यं बले प्रतिष्ठितं प्राणो वै बलं तत्प्राणे प्रतिष्ठितं तस्मादाहुर्बलं सत्यादोगीय इत्येवं वैषा गायत्र्यध्यात्मं प्रतिष्ठिता सा हैषा गयाँस्तत्रे प्राणा वै गयास्तत्प्राणाँस्तत्रे तद्यद्गयाँस्तत्रे तस्माद्गायत्री नाम स यामेवामूँ सावित्रीमन्वाहैषैव सा स यस्मा अन्वाह तस्य प्राणाँस्त्रायते ४ ताँ हैतामेके सावित्रीमनुष्टुभमन्वाहुर्वागनुष्टुबेतद्वाचमनुब्रूम इति न तथा कुर्याद्गायत्रीमेव सावित्रीमनुब्रूयाद्यदिह वा अप्येवंविद्बह्विव प्रतिगृह्णाति न हैव तद्गायत्र्या एकंचन पदं प्रति ५ स य इमाँस्त्रीँल्लोकान् पूर्णान्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या एतत्प्रथमं पदमाप्नुयादथ यावतीयं त्रयीविद्या यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या एतद्द्वितीयं पदमाप्नुयादथ यावदिदं प्राणि यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या एतत्तृतीयं पदमाप्नुयादथास्या एतदेव तुरीयं दर्शतं पदं परोरजा य एष तपति नैव केनचनाप्यं कुत उ एतावत्प्रतिगृह्णीयात् ६ तस्या उपस्थानं गात्र्यस्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि न हि पद्यसे । नमस्ते तुरीयाय दर्शताय पदाय परोरजसेऽसावदो मा प्रापदितियं द्विष्यादसावस्मै कामो मा समृद्धीति वा न हैवास्मै स कामः समृद्धयतेयस्मा एवमुपतिष्ठतेऽहमदः प्रापमिति वा ७ एतद्ध वै तज्जनको वैदेहो बुडिलमाश्वतराश्विमुवाच यन्नु हो तद्गायत्रीबिदब्रूथा अथ कथं हस्तीभूतो वहसीति मुखँह्यस्याः सम्राणन विदां चकारेति होवाच तस्या अग्निरेव मुखं यदि ह वा अपि बह्विवाग्नावभ्यादधति सर्वमेव तत्संदहत्येवं हैवैवंविद्यद्यपि बह्विव पापं कुरुते सर्वमेव तत्संप्साय शुद्धः पूतोऽजरोऽमृतःसंभवति ८

इति पञ्चमाध्याये चतुर्दशं ब्राह्मणम् १४

हिरण्यमयेन पात्रेण सत्यस्यापिहिपं मुखं । तत्त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय दृष्टये । पूषन्नेकर्षे यम सूर्य प्राजापत्य व्यूह रशमीन्समूह तेजो यत्ते रूपं कल्याणतमं तत्ते पश्यामि । योऽसावसौ पुरुषः सोऽहमस्मि । वायुरनिलममृतमथेदं भस्मान्तं शरीरम् । ॐ क्रतो स्मर कृतं स्मर क्रतो स्मर कृतं स्मर । अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेम १

इति पञ्चमाध्याये पञ्चदशं ब्राह्मणम् १५

इति पञ्चमोऽध्यायः ५

षष्ठोऽध्यायः ६

ॐ । यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवति प्राणो वै ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद १ यो ह वै वसिष्ठां वेद वसिष्ठः स्वानां भवति वाग्वै वसिष्ठा वसिष्ठः स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद २ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे चक्षुर्वै प्रतिष्ठा चक्षुषा हि समे च दुर्गे च प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे य एवं वेद ३ यो ह वै संपदं वेद सँहास्मै पद्यते यं कामं कामयते श्रोत्रं वै संपच्छ्रोत्रे हीमे सर्वे वेदा अभिसंपन्नाः सँहास्मै पद्यते यं कामं कामयते य एवं वेद ४ यो ह वा आयतनं वेदायतनं स्वानां भवत्यायतनं जनानां मनो वा आयतनमायतनं स्वानां भवत्यायतनं जनानां य एवं वेद ५ यो ह वै प्रजातिं वेद प्रजायते ह प्रजया पशभी रेतो वै प्रजातिः प्रजायते ह प्रजया पशभिर्य एवं वेद ६ ते हेमे प्राणा अहँश्रेयसे विवदमाना ब्रह्म जग्मु-स्तद्धोचुः को नो वसिष्ठ इति तद्धोवाच यस्मिन्व उत्कान्त इदं शरीरं पापीयो मन्यते स वो वसिष्ठ इति ७ वाग्घोच्चक्राम सा संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा कला अवदन्तो वाचाप्राणन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाँसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह वाक् ८ चक्षुर्होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथान्धा अपश्यन्तश्चक्षुषा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाँसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह चक्षुः ९ श्रोत्रं होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथाबधिरा अशृण्वन्तः श्रोत्रेण प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा विद्वाँसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह श्रोत्रम् १० मनो होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा मुग्धा अविद्वाँसो मनसा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह मनः ११ रेतो होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा क्लीबा अप्रजायमाना रेतसा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाँसो मनसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह रेतः १२ अथ ह प्राण उत्क्रमिष्यन्थथा महासुहयः सैन्धवः पड्वीशशङ्खन्संवृहेदेवं

हैवेमान्प्राणान्संववर्ह ते होचुर्मा भगव उत्क्रमीर्न वै शक्ष्यामस्त्वदृते जीवितुमिति तस्यो मे वलिं कुरुतेति तथेति १३ सा ह वागुवाच यद्वा अहं वसिष्ठास्मि त्वं तद्वसिष्ठोऽसीति यद्वा अहं प्रतिष्ठास्मि त्वं तत्प्रतिष्ठोऽसीति चक्षुर्यद्वा अहं संपदस्मि त्वं तत्संपदसीति श्रोत्रं यद्वा अहमायतनमस्मि त्वं तदायतनमसीति मनो यद्वा अहं प्रजातिरस्मि त्वं तत्प्रजातिरसीति रेतस्तस्यो मे किमन्नं किं वास इति यदिदं किंचा श्वभ्य आ कृमिभ्य आ कीटपतङ्गेभ्यस्तत्तेऽन्नमापो वास इति न ह वा अस्यान्नं जग्धं भवति नानन्नं परिगृहीतं य एवमेतदनस्यान्नं वेद तद्विद्वांसः श्रोत्रिया अशिष्यन्त आचामन्त्यशित्वाचामन्त्येतमेव तदनमनग्रं कुर्वन्तो मन्यन्ते १४

इति षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् १

श्वेतकेतुर्ह वा आरुणेयः पञ्चालानां परिषदमाजगाम स आजगाम जैवलिं प्र-
वाहणं परिचारयमाणं तमुदीक्ष्याभ्युवाद कुमारा ३ इति स भो ३ इति
प्रतिशुश्रावानुशिष्ठोऽन्वसि पित्रेत्योमिति होवाच १ वेत्थ यथेमाः प्रजाः प्रयत्यो
विप्रतिपद्यन्ता ३ इति नेति होवाचवेत्थो यथेमं लोकं पुनरापद्यन्ता ३ इति नेति
हैवोवाच वेत्थो यथासौ लोक एवं बहुभिः पुनः पुनः प्रयद्धिर्नसंपूर्यता ३ इति
नेतिहैवोवाच वेत्थो यतिथ्यामाहुत्याँ हुतायामापः पुरुषवाचो भूत्वा समुत्थाय
वदन्ती ३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो देवयानस्य वा यथःप्रतिपदं पितृयाणस्य
वा यत्कृत्वा देवयानं वा पन्थानं प्रतिपद्यन्ते पितृयाणं वापि हि न ऋषेर्वचः
श्रुतम् । द्वे सृती अशृण्वं पितृणामहं देवानामुत मर्त्यानाम् । ताभ्यामिदं
विश्वमेजत्समेति यदन्तरा पितरं मातरं चेति नाहमत एकंचन वेदेति होवाच
२ अथैनं वसत्योपमन्त्रयां चक्रेऽनादृत्य वसतिं कुमारः प्रदुद्राव स आजगाम
पितरं तँ होवाचेति वाव किल नो भवान्पुरानुशिष्ठानवोच इति कथँ सुमेध
इति पञ्च मा प्रश्नान्नाजन्यबन्धुरप्राक्षीत्ततो नैकंचन वेदेति कतमे त इतीम इति
ह प्रतीकान्युदाजहार ३ स होवाच तथा नस्त्वं तात जानीथा यथा यदहं
किंच वेद सर्वमहं तत्तुभ्यमवोचं प्रेहि तु तत्र प्रतीत्य ब्रह्मचर्यं वत्स्याव इति
भवानेव गच्छत्विति स आजगाम गौतमो यत्रप्रवाहणस्य जैवलेरास तस्मा
आसनमा-हत्योदकमाहारयां काराथ हास्मा अर्घ्यं चकार तँ होवाच वरं
भगवते गौतमाय दद्य इति ४ स होवाच प्रतिज्ञातो म एष वरो यां तु
कुमारस्यान्ते वाचम-भाषथास्तां मे ब्रूहीति ५ स होवाच दैवेषु वै गौतम

तद्वरेषु मानुषाणां ब्रूहीति ६ स होवाच विज्ञायते हास्ति हिरण्यस्यापात्तं गो
 अश्वानां दासीनां प्रवाराणां परिधानस्य मा नो भवान्बहोरनन्तस्या-
 पर्यन्तस्याभ्यवदान्यो भूदिति स वै गौतम तीर्थेनेच्छासा इत्युपैम्यहं भवन्तमिति
 वाचा ह स्मैव पूर्वं उपयन्ति स होपायनकीर्त्योवास ७ स होवाच तथा नस्त्वं
 गौतम मापराधास्तव च पितामहा यथेयं विद्येतः पूर्वं न कस्मिंश्चन ब्राह्मण
 उवास तां त्वहं तुभ्यं वक्ष्यामि को हि त्वैवं ब्रुवन्तमर्हति प्रत्याख्यातुमिति
 ८ असौ वै लोकोऽग्निर्गौतम तस्यादित्य एव समिद्रश्मयो धूमोऽहरर्चिर्दिशो-
 ऽङ्गारा अवान्तरदिशो विस्फु-लिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धां जुहति
 तस्या आहुत्यै सोमो राजा संभवति ९ पर्जन्यो वा अग्निर्गौतम तस्य संवत्सर
 एव समिदभ्राणि धूमो विद्युदर्चिरशनिरङ्गारा हादुनयो विस्फुलिङ्गास्तस्मि-
 न्नेतस्मिन्नग्नौ देवाःसोमं राजानं जुहति तस्या आहुत्यै वृष्टिः संभवति १० अयं
 वै लोकोऽग्निर्गौतम तस्य पृथिव्येव समिदग्निर्धूमो रात्रिरर्चिश्चन्द्रमा अङ्गारा
 नक्षत्राणि विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नेग्नौ देवा वृष्टिं जुहति तस्या आहुत्या अन्नं
 संभवति ११ पुरुषो वा अग्निर्गौतम तस्य व्यात्तमेव समित्प्राणो धूमो
 वागर्चिश्चक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा अन्नं जुहति
 तस्या आहुत्यै रेतः संभवति १२ योषा वा अग्निर्गौतम तस्या उपस्थ एव
 समिल्लोमानि धूमो योनिरर्चिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा अभिनन्दा विस्फुलिङ्गा-
 स्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुहति तस्या आहुत्यै पुरुषः संभवति स जीवति
 यावज्जीवत्यथ यदा म्रियते १३ अथैनमग्रये हरन्ति तस्याग्निरेवाग्निर्भवति
 समित्समिद्धूमो धूमोऽर्चिरर्चिरङ्गारा अङ्गारा विस्फुलिङ्गा विस्फुलिङ्गास्त-
 स्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः पुरुषं जुहति तस्या आहुत्यै पुरुषो भास्वरवर्णः संभवति
 १४ ते य एवमेतद्विदुर्ये चामी अरण्ये श्रद्धां सत्यमुपासते तेऽर्चिरभि-
 संभवन्त्यर्चिषोऽहरह आर्प्यमाणपक्षमाप्यमाणपक्षाद्यान्वणमासानुदङ्डा-
 दित्य एति मासेभ्यो देवलोकं देवलोकादादित्यमादित्याद्वैद्युतं तान्वैद्युता-
 न्युरुषो मानस एत्य ब्रह्मलोकान्गमयति ते तेषु ब्रह्मलोकेषु पराःपरावतो वसन्ति
 तेषां न पुनरावृत्तिः १५ अथ ये यज्ञेन दानेन तपसा लोकाञ्जयन्ति ते
 धूममभिसंभवन्ति धूमाद्रात्रिं रात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्यान्व-
 णमासान्दक्षिणादित्य एति मासेभ्यः पितृलोकं पितृलोकाच्चन्द्रं ते चन्द्रं प्रात्यान्नं
 भवन्ति तांस्तत्र देवा यथा सोमं राजानमाप्यायस्वापक्षीयस्वेत्येवमेनांस्तत्र
 भक्षयन्ति तेषां यदा तत्पर्यवैत्यथेममेवाकाशमभिनिष्पद्यन्त आकाशाद्वायुं

वायोर्वृष्टिं वृष्टेः पृथिवीं ते पृथिवीं प्राप्यान्नं भवन्ति ते पुनः पुरुषाग्रौ हूयन्ते
ततो योषाग्रौ जायन्ते लोकान्प्रत्युत्थायिनस्त एवमेवानुपरिवर्तन्तेऽथ य एतौ
पन्थानौ न विदुस्ते कीटाः पतङ्गा यदिदं दन्दशूकम् १६

इति षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् २

स यः कामयेत महत्प्राप्नुयामित्युदगयन आपूर्यमाणपक्षस्य पुरायाहे द्वादशाह-
मुपसद्धती भूत्वौदुम्बरे कंसै चमसे वा सर्वौषधं फलानीति संभृत्य परिसभुह्य
परिलिप्याग्निमुपसमाधाय परिस्तीर्यावृताज्यं संस्कृत्य पुंसानक्षत्रेण मन्थं सं-
नीय जुहोति । यावन्तो देवास्त्वयि जातवेदस्तिर्यञ्चो घ्नन्ति पुरुषस्य कामान्
। तेभ्योऽहं भागधेयं जुहोमि ते मा तृप्ताः सर्वैः कामैस्तर्पयन्तु स्वाहा । या
तिरश्ची निपद्यतेऽहं विधरणी इति । तां त्वा घृतस्य धारयायजे संराधनीमहं
स्वाहा १ ज्येष्ठाय स्वाहा श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति
प्रा-णाय स्वाहा वसिष्ठायै स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति वाचे
स्वाहा प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति चक्षुषे स्वाहा संपदे
स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति श्रोत्राय स्वाहायतनाय स्वाहेत्यग्रौ
हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति मनसे स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे
संस्त्रवमवनयति रेतसे स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति २ अग्रये
स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति सोमाय स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे
संस्त्रवमवनयति भूः स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति भुवः स्वाहेत्यग्रौ
हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति स्वः स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति
भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति ब्रह्मणे स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा
मन्थे संस्त्रवमवनयति क्षत्राय स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति भूताय
स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति भविष्यते स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे
संस्त्रवमवनयति विश्वाय स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति सर्वाय
स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे संस्त्रवमवनयति प्रजापतये स्वाहेत्यग्रौ हुत्वा मन्थे
संस्त्रवमवनयति ३ अथैनमभिमृशति भ्रमदसि ज्वलदसि पूर्णमसि प्रस्तब्धम-
स्येकसभमसि हिंकृतमसि हिंक्रियमाणमस्युद्गीथमस्युद्गीयमानमसि श्रावित-
मसि प्रत्याश्रावितमस्यार्द्रं संदीप्तमसि विभूरसि प्रभूरस्यन्नमसि ज्योतिरसि नि-
धनमसि संवर्गोऽसीति ४ अथैनमुद्यच्छत्यामँस्यामँहि ते महि स हि राजेशा-
नोऽधिपतिः स माँ राजेशानोऽधिपतिं करोत्विति ५ अथैनमाचामति तत्सवि-

तुर्वरेण्यम् । मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वो-
षधीः । भूः स्वाहा । भर्गो देवस्य धीमहि । मधु नक्तमुतोषसोमधुमत्पार्थिवं
रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता । भुवः स्वाहा । धियो यो नः प्रचोदयात् ।
मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँरे अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः । स्वः
स्वाहेति । सर्वा च सावित्रीमन्वाह सर्वाश्च मधुमतीरहमेवेदं सर्वं भूयासं
भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यन्तत आचम्य पाणी प्रक्षाल्य जघनेनाग्निं प्राक्शि-
राःसंविशति प्रातरादित्यमुपतिष्ठते दिशामेकपुण्डरीकमस्यहं मनुष्याणामे-
कपुण्डरीकं भूयासमिति यथेतमेत्य जघनेनाग्निमासीनो वँशं जपति ६ तं
हैतमुद्दालक आरुणिर्वाजसनेयाय याज्ञवल्क्यायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य
एनँ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ७ एतमु हैव
वाजसनेयो याज्ञवल्क्यो मधुकाय पैङ्ग्यायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनँ
शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ८ एतमु हैव
मधुकः पैङ्ग्यश्चूलाय भागवित्तयेऽन्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनँ शुष्के
स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ९ एतमु हैव चूलो
भागवित्तिर्जानकय आयस्थूणायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनँ शुष्के
स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति १० एतमु हैव जान-
किरायस्थूणः सत्यकामाय जाबाला यान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनँ शुष्के
स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ११ एतमु हैव सत्यकामो
जाबालोऽन्तेवासिभ्य उक्त्वोवाचापि य एनँ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेर-
ञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति तमेतं नापुत्राय वानन्तेवासिने वा ब्रूयात् १२
चतुरौदुम्बरो भवत्यौदुम्बरः स्रुव औदुम्बरश्चमस औदुम्बर इध्म औदुम्बर्या उप-
मन्थन्थौ दश ग्राम्याणि धान्यानि भवन्ति व्रीहियवास्तिलमाषा अणुप्रियङ्गवो
गोधूमाश्च मसूराश्च खल्वाश्च खलकुलाश्च तान्पिष्टान्द्धनि मधुनि घृत
उपसिञ्चत्याज्यस्य जुहोति १३

इति षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ३

एषां वै भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपोऽपामोषधय ओषधीनां पुष्पाणि
पुष्पाणां फलानि फलानां पुरुषः पुरुषस्य रेतः १ स ह प्रजापतिरीक्षां चक्रे
हन्तास्मै प्रतिष्ठां कल्पयानीति स स्त्रियँ ससृजे ताँ सृष्ट्वाध उपास्त तस्मा-
त्स्त्रियमध उपासीत स एतं प्राञ्चं ग्रावाणमात्मन एव समुदपारयत्तेनैना-

मभ्यसृजत् २ तस्या वेदिरुपस्थो लोमानि बर्हिश्चर्माधिषवणे समिद्धो मध्य-
 तस्तौ मुष्कौ स यावान्ह वै वाजपेयेन यजमानस्य लोकोभवति तावानस्य
 लोको भवति य एवं विद्वानधोपहासं चरत्यासाँ स्त्रीणाँ सुकृतं वृद्धेऽथ य
 इदमविद्वानधोपहासं चरत्यास्य स्त्रियः सुकृतं वृञ्जते ३ एतद्ध स्म वै
 तद्विद्वानुद्दालक्र आरुणिराहैतद् स्म वैत्तद्विद्वान्नाको मौद्गल्य आहैतद्ध स्म वै
 तद्विद्वान्कुमारहारित आह बहवो मर्या ब्राह्मणायना निरिन्द्रिया विसुकृतो-
 ऽस्माल्लोकात्प्रयन्ति य इदमविद्वाँसोऽधोपहासं चरन्तीति बहु वा इदँ सुप्तस्य
 वा जाग्रतो वा रेतःस्कन्दति ४ तदभिमृशेदनु वा मन्त्रयेत यन्मेऽद्य रेतः पृथि-
 वीमस्कान्त्सीद्यदोषधीरप्यसरद्यदपः । इदमहं तद्रेत आददे पुनर्मामैत्विन्द्रियं
 पुनस्तेजः पुनर्भगः । पुनरग्निर्धिष्ण्या यथास्थानं कल्पन्तामित्यनामिकाङ्गुष्ठा-
 भ्यामादायान्तरेण स्तनौ वा भ्रुवौ वा निमृज्यात् ५ अथ यद्युदक आत्मानं
 पश्येत्तदभिमन्त्रयेत मयि तेज इन्द्रियं यशो द्रविणँ सुकृतमिति श्रीर्ह वा एषा
 स्त्रीणां यन्मलोद्वासास्तस्मान्मलोद्वाससं यशस्विनीमभिक्रम्योपमन्त्रयेत ६ सा
 चेदस्मै न दद्यात्काममेनामवक्रीणीयात्सा चेदस्मै नैव दद्यात्काममेनां यष्ट्या
 वा पाणिना वोपहत्यातिक्रामेदिन्द्रियेण ते यशसा यश आदद इत्ययशा एव
 भवति ७ सा चेदस्मै दद्यादिन्द्रियेण ते यशसा यश आदधामीति यश-
 स्विनावेव भवतः ८ स यामिच्छेत्कामयेत मेति तस्यामर्थं निष्ठाय
 मुखेन मुखँ संधायोपस्थमस्या अभिमृश्य जपेदङ्गादङ्गात्संभवसि
 हृदयादधिजायसे । स त्वमङ्गकषायोऽसि दिग्धविद्धामिव मादयेमाममूं
 मयीति ९ अथ यामिच्छेन्न गभं दधीतेति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुस्वँ
 संधायाभिप्राययापान्यादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदद इत्यरेता एव भवति १०
 अथ यामिच्छेद्दधीतेति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखँ संधायापान्या-
 भिप्राययादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदधामीति गर्भिरयेव भवति ११ अथ यस्य
 जायायै जारः स्यात्तं चेद्द्विष्यादामपात्रेऽग्निमुपसमाधाय प्रतिलोमँ शरबर्हि-
 स्तीर्त्वा तस्मिन्नेताः शरभृष्टीः प्रतिलोमाः सर्पिषाक्ता जुहुयान्ममसमिद्धेऽहौषीः
 प्राणापानौ त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीः पुत्रपशूँस्त आददेऽसाविति
 मम समिद्धेऽहौषीरिष्टासुकृते त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीरा-
 शापराकाशौ त आददेऽसाविति स वा एष निरिन्द्रियो विसुकृतो-
 ऽस्माल्लोकात्प्रैति यमेवंविद्ब्राह्मणाः शपति तस्मादेवंविच्छ्रोत्रियस्य दारेण
 नोपहासमिच्छेदुत ह्येवंवित्परो भवति १२ अथ यस्य जायामार्तवं विन्देत्य

हं कँसेन पिबेदहतवासा नैनां वृषलो न वृषल्युपहन्यात्त्रिरात्रान्तत्राप्लुत्य
 व्रीहीनवघातयेत् १३ स य इच्छेत्पुत्रो मे शुक्लो जायेत वेदमनुब्रुवीत
 सर्वमायुरियादिति क्षीरौदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमशनीयातामीश्वरौ जनयि-
 तवै १४ अथ य इच्छेत्पुत्रो मे कपिलः पिङ्गलो जायेत द्वौ वेदावनुब्रुवीत
 सर्वमायुरियादिति दध्योदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमशनीयातामीश्वरौ जन-
 यितवै १५ अथ य इच्छेत्पुत्रो मे श्यामो लोहिताक्षो जायेत त्रीन्वेदाननुब्रुवीत
 सर्वमायुरियादित्युदौदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमशनीयातामीश्वरौ जनयितवै
 १६ अथ य इच्छेद्दुहिता मे परिडता जायेत सर्वमायुरियादिति तिलौदनं
 पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमशनीयातामीश्वरौ जनयितवै १७ अथ य इच्छेत्पुत्रो मे
 परिडतो विगीतः समितिङ्गमः शश्रूषितां वाचं भाषिता जायेत सर्वान्वेदा-
 ननुब्रुवीत सर्वमायुरियादिति माँसौदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमशनीया-
 तामीश्वरौ जनयित वा औक्षेण वार्षभेण वा १८ अथाभिप्रातरेव स्थालीपा-
 कावृताज्यं चेष्टित्वा स्थालीपाकस्योपघातं जुहोत्यग्नये स्वाहानुमतये स्वाहा
 देवाय सवित्रे सत्यप्रसवाय स्वाहेति हत्वोद्धृत्य प्राश्नाति प्राश्येतरस्याः
 प्रयच्छति प्रक्षाल्य पाणी उदपात्रं पूरयित्वा तेनैनां त्रिरभ्युक्षत्युत्तिष्ठातो
 विश्वावसोऽन्यामिच्छ प्रपूर्व्यां सं जायां पत्या सहेति १९ अथैनामभिपद्यते-
 ऽमोऽहमस्मि सा त्वं सा त्वमस्यमोऽहं सामाहमस्मि ऋक्त्वं द्यौरहं पृथिवी
 त्वं तावेहि संरभावहै सह रेतो दधावहै पुँसे पुत्राय वित्तय इति २० अथास्या
 ऊरू विहापयति विजिहीथां द्यावापृथिवी इतितस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखं
 संधाय त्रिरेनामनुलोमामनुमार्ष्टि विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिँशतु ।
 आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते । गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि
 पृथुष्टुके । गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्त्रजौ २१ हिरण्मयी अरणी
 याभ्यां निर्मन्थतामश्विनौ । तं ते गर्भं हवामह दशमे मासि सूतये ।
 यथाग्निगर्भा पृथिवी यथा द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी । वायुर्दिशां यथा गर्भं एवं गर्भं
 दधामि तेऽसाविति २२ सोष्यन्तीमद्भिरभ्युक्षति यथा वायुः पुष्करिणीं
 समिङ्गयति सर्वतः । एवा ते गर्भं एजतु सहावैतु जरायुणा । इन्द्रस्यायं
 ब्रजः कृतः सार्गलः सपरिश्रयः । तमिन्द्र निर्जहि गर्भेण सावराँ सहेति २३
 जातेऽग्निमुपसमाधायाङ्क आधाय कँसे पृषदाज्यँसंनीय पृषदाज्यस्योपघातं
 जुहोत्यस्मिन्सहस्रं पुष्यासमेधमानः स्वे गृहे । अस्योपसंघ्यां मा चैत्सीत्प्रजया
 च पशुभिश्च स्वाहा । मयि प्राणाँस्त्वयिमनसा जुहोमि स्वाहा ।

यत्कर्मणात्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान्स्विष्टं सुहुतं
 करोतु नः स्वाहेति २४ अथास्य दक्षिणं कर्णमभिनिधाय वाग्वागिति त्रिरथ
 दधि मधु घृतं संनीयानन्तर्हितेन जातरूपेणप्राशयति । भूस्ते दधामि भुवस्ते
 दधामि स्वस्ते दधामि भूर्भुवः स्वः सर्वं त्वयिदधामीति २५ अथास्य नाम
 करोति वेदोऽसीति तदस्य तद्बुद्धमेव नाम भवति २६ अथैनं मात्रे प्रदाय स्तनं
 प्रयच्छति यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः । येन
 विश्वा पुष्यसि वार्याणि सरस्वति तमिह धातवे करिति २७ अथास्य
 मातरमभिमन्त्रयते । इलासि मैत्रावरुणी वीरे वीरमजीजनत् । सा त्वं
 वीरवती भव यास्मान्वीरवतोऽकरदिति तं वा एतमाहरतिपिता
 बताभूरतिपितामहो बताभूः परमां बत काष्ठां प्रापच्छ्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेन
 य एवंविदो ब्राह्मणस्य पुत्रो जायत इति २८

इति षष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ४

अथ वंशः । पौतिमाषीपुत्रः कात्यायनीपुत्रात्कात्यायनीपुत्रो गौतमीपुत्राद्गौत-
 मीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद्भारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्र औपस्वस्ती-
 पुत्रादौपस्वस्तीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रः कात्यायनीपुत्रात्कात्यायनीपुत्रः
 कौशिकीपुत्रात्कौशिकीपुत्र आलम्बीपुत्राच्च वैयाघ्रपदीपुत्राच्च वैयाघ्रपदीपुत्रः
 कारवीपुत्राच्च कापीपुत्राच्च कापीपुत्रः १ आत्रेयीपुत्रादात्रेयीपुत्रो गौतमीपुत्रा-
 द्गौतमीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद्भारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो वात्सीपु-
 त्राद्वात्सीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो वार्कारुणीपुत्राद्वाकारुणीपुत्रो वार्का-
 रुणीपुत्राद्वाकारुणीपुत्र आर्तभागीपुत्रादार्तभागीपुत्रः शौङ्गीपुत्राच्छौङ्गीपुत्रः सांकृ-
 तीपुत्रात्सांकृतीपुत्र आलम्बायनीपुत्रादालम्बायनीपुत्र आलम्बीपुत्रादालम्बीपुत्रो
 जायन्तीपुत्राज्जायन्तीपुत्रो माण्डूकायनीपुत्रान्माण्डूकायनीपुत्रो माण्डूकीपुत्रा-
 न्माण्डूकीपुत्रः शाण्डिलीपुत्राच्छाण्डिलीपुत्रो राथीतरीपुत्राद्राथीतरीपुत्रो भा-
 लुकीपुत्राद्बालुकीपुत्रः क्रौञ्चिकीपुत्राभ्यां क्रौञ्चिकीपुत्रौ वैदभृतीपुत्राद्वैदभृतीपुत्रः
 कार्शकेयीपुत्रात्कार्शकेयीपुत्रः प्राचीनयोगीपुत्रात्प्राचीनयोगीपुत्रः सांजीवीपु-
 त्रात्सांजीवीपुत्रः प्राशनीपुत्रादासुरिवासिनः प्राशनीपुत्र आसुरायणादासुरायण
 आसुरेरासुरिः २ याज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्य उद्दालकादुद्दालकोऽरुणादरुण उप-
 वेशेरुपवेशिः कुश्रेःकुश्रिर्वाजश्रवसो वाजश्रवा जिह्वावतो बाध्योगाज्जिह्वा-
 वान्बाध्योगोऽसिताद्वार्षगणादसितो वार्षगणो हरितात्कश्यपाद्धरितः कश्यपः

शिल्पात्कश्यपाच्छिल्पः कश्यपः कश्यपान्नैध्रुवेः कश्यपो नैध्रुविर्वाचो वाग-
 म्भिरया अम्भिरयादित्यादादित्यानीमानि शक्लानि यजूषि वाजसनेयेन
 याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ३ समानमा सांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रो माण्डूका-
 यनेर्माण्डूकायनिर्माण्डव्यान्माण्डव्यः कौत्सात्कौत्सो माहित्थेर्माहित्थि-
 र्वात्मकज्ञायणाद्वात्मकज्ञायणः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यो वात्स्याद्यात्स्यः कुश्रेः
 कुश्रिर्यज्ञश्चसो राजस्तम्बायनाद्यज्ञवचा राजस्तम्बायनस्तुरात्कावषेयात्तुरः
 कावषेयः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभु ब्रह्मणे नमः ४

इति षष्ठाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ५

इति षष्ठोऽध्यायः ६

इति बृहदारण्यकोपनिषत्समाप्ता १०

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः